

Abstract

Income insecurity is not only about the inadequacy, but also about the irregularity of income. Income security is derived from many different sources, such as family, local networks, the institutions of civil society, enterprises and commercial market and social solidarity or social security. The different sources of income security or protection have fragmented labour market. The fragmentation of labour market has eroded social solidarity.

Gelir Güvencesizliği Karşısında Koruma ve İşgücü Piyasasında Bölünme

RECEP KAPAR

1. Giriş

Çalışanlar bakımından güvencesizlik işgücü piyasasının yapısal niteliklerindedir. Güvencesizlik çalışma ve yaşam koşulları üzerinde doğrudan olumsuz etkide bulunur. İşgücü piyasasının eşitsizlik ve bağımlılık içeren işleyişi çalışanların karşı karşıya kaldığı güvencesizlik düzeyini arttırırken, güvencesizlik de eşitsizliğin ve bağımlılığın yeniden üretilmesine neden olur.

İşgücü piyasasında ortaya çıkan güvencesizliğin çeşitli nedenleri, biçimleri ve görüntüleri vardır. Çalışanın çalışması üzerindeki denetimini yitirmesi, gelirini artırma olasılığının azalması, aynı gelirin elde edilebilmesi için daha çok çalışmanın gerekmesi, geliri azaltan risklerin ve belirsizliklerin artması, olumsuz sonuçları gidermek için yapılacak bir şeyin bulunmaması kaygısı güvencesizliğin görüntülerinden yalnızca bir kaçı olarak kabul edilmektedir. Güvencesizlik bir çok olumsuz sonucu ortaya çıkarır. Bu sonuçlar, insanın kendisini sömürülmüş hissetmesi, bunalması, değerlerini yitirmesi, yabancılaşması, çaresizlik, sağlık sorunları ve gerilim yaşaması yahut işe devamsızlık, işten çıkış veya sabotaj gibi bir çok biçim alabilir (Standing, 1999: 38).

Bu çalışmada, işgücü piyasasındaki temel güvencesizlik biçimlerinden olan gelir güvencesizliği ana hatlarıyla açıklanacaktır. Gelir güvencesizliği karşısında koruma sağlayan yapılar hakkında bilgi verildikten sonra, sağlanan farklı koruma düzeyinin, biçiminin ve niteliğinin çalışanlar arasında nasıl bir ayrışmaya yol açtığı belirlenecektir.

2. Gelir Güvencesizliği

İnsanların yaşam koşullarını belirleyen en temel unsur gelirdir. Ancak, gelir her zaman bireylerin gereksinim, istek ve beklentilerini karşılama bakımından yeterli ve düzenli değildir. Bu yönüyle, işgücü piyasasında ortaya çıkan güvencesizliklerden biri de gelir güvencesizliğidir. Gelirin yeterli ve düzenli olmaması gelir güvencesizliği olarak tanımlanır. Çalışılarak elde edilen gelir, çoğu zaman insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri

bakımından yetersizdir. Ayrıca, gelirin ortadan kalkmasına, azalmasına ve harcamaların artmasına yol açan nedenler gelirin düzensizliğini belirler (ILO, 2000a: 2, 2021).

Gelirin düşük olması, geçici veya sürekli bir biçimde ortadan kalkması ya da azalması, bireylerin yahut hanelerin beklendik veya beklenmedik bir biçimde harcamalarında önemli düzeyde artışın ortaya çıkması gelir güvencesizliğini belirler. Bu çerçevede, işsizlik, yaşlılık, çalışan yoksulluğu, hastalık, doğum, iş kazası ve meslek hastalığı, geçici veya kalıcı iş görmezlik gibi bir çok etmen gelirin azalmasına, ortadan kalkmasına veya harcamaların artmasına yol açan gelir riskleri olarak sıralanabilir.

3. Koruma

Gelir güvencesi bireylerin gereksinim, istek ve beklentilerine koşut bir gelirin makul düzeyde garanti edilmesidir (Standing: 1999: 208). Bu bağlamda, gelir güvencesi yaşamaya yeterli bir gelirin, düzenli olarak elde edilmesi olarak ifade edilmektedir. Gelir güvencesi iki unsurlu bir kavramdır (ILO, 2000a: 2; Luckhaus, 2000: 149150). Gelir güvencesinin var olabilmesi için; gelir hem düzenli hem de yeterli olma unsurlarını aynı anda taşımaktadır. Gelirin tek başına yeterli ya da düzenli olması güvencesizliğin derecesini azaltır, ancak ortadan kaldırmaz.

Gelir güvencesizliği karşısında koruma çok farklı kaynaklardan sağlanır. Kamu kurumları, finans piyasaları, sigorta işletmeleri, aile ve topluluk ilişkileri çeşitli biçim ve düzeylerde gelir güvencesi sağlayan kaynakların başında gelmektedir (ILO, 2000a: 24).

Ancak, finans piyasaları ve sigorta işletmeleri, aile ve topluluk ilişkileri gibi yapıların gelir güvencesi sağlamada yeterli ve uygun nitelik taşımadığı görülmüştür. Bu nedenle, sosyal dayanışma değerine dayanan sosyal koruma sistemleri geliştirilmek zorunda kalmıştır (Euzeby, 2000: 10).

a. Aile/Topluluk İlişkileri

Aile ve gönüllü yardım örgütlerini ve bireysel girişimleri de kapsayan topluluk ilişkileri enformel yolla gelir güvencesi sağlayan yapılardır. Bu enformel ilişkilerin dayanışma unsurunu içerdiği açıktır. Ancak, burada gerçekleşen dayanışma bireylerin hakları ile devletin veya toplumun sorumluluğu temelinde oluşmadığı ve kurumsallaşmadığı için sosyal değildir. Enformel yapıların ve ilişkilerin gelir güvencesizliği karşısında koruma sağlama ve geliri yeniden dağıtma gibi işlevleri yerine getirmesi, sosyal koruma sağladığı anlamına gelmez.

Aile üyeleri çoğunlukla gelirlerini bir araya toplayarak gereksinimlerini karşılamaya yönelir. Aile üyeleri yalnızca gelirlerini paylaşmaz, aynı zamanda gereksinme duydukları hizmetleri de birbirlerine piyasa işleyişi dışında sunar (Knijn, 2002: 116). Ancak, aile üyelerinin paylaştığı kaynak sınırsız değildir. Bu bakımdan, aile içi dayanışma gelir güvencesi sağlama açısından sınırlı bir işleyişe sahiptir. Gerçekten, üyelerden biri işini kaybederse, hastalanırsa, yaşlanırsa ya da yeni bir birey aileye katılırsa paylaşılan gelir azalacaktır. Aile üyelerinden birinin veya bir kaçının gelir güvencesizliği tüm aileyi etkileyecektir (ILO, 2000a: 3141).

Aile sosyal ve kültürel değerler tarafından belirlenen bir yapıdır. Ailenin gelir paylaşımı ve aile içi işlerin görülmesi, eşitsizlikleri ve ayrımcılıkları içinde barındırır. Ayrımcılıklar cinsiyete dayalı olabildiği gibi, yaşa bağlı da olabilir. Bu ayrımcılıklar aile üyelerinden

birinin ya da bir kısmının gereksinimlerinin karşılanmaması ve güvencesizlik karşısında daha fazla korumasız kalması anlamına gelir (Knijn, 2002: 45).

Gelir güvencesi sağlama bakımından etkin bir kurum olarak değerlendirilen çekirdek aile yapısı hem ekonomik hem de sosyal gelişmelere bağlı olarak zayıflamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde yaygın olan geleneksel ya da geniş aile yapısı da değişimlere uğramaktadır. Ancak, ayrımcılığın en yaygın görüldüğü aile, geleneksel aile yapısıdır. Diğer yandan, değişen aile ve yaygınlaşan yaşam biçimleri ailenin geleneksel gelir güvencesi sağlama işlevini zayıflatmaktadır. Örneğin; hiç evlenmemiş anneler, boşanmış anneler, birlikte yaşayan veya yalnız yaşayanlar değişen aile biçimi yanında, yeni yaşam biçimleri olarak belirir. Yeni yaşam biçimlerinin yaygınlaşması ailenin sağladığı gelir güvencesini sınırlandırılmaktadır (Carnoy, 1999). Aile yapısının değişmesi ve ailenin gelir güvencesi sağlama yeteneğinin azalması sosyal koruma gereksiniminin artmasına neden olmaktadır. Çünkü, aile yapısındaki değişim çoğu zaman dayanışma bağlarının zayıflamasına veya ortadan kalkmasına yol açmaktadır (BrownZiller, 1997: 4). Diğer yandan, sosyal koruma ve kamu müdahalesinin eksikliği nedeniyle, güvencesizlikler karşısında koruma sağlama sorumluluğunun tek başına aileye yüklenmesi, aile yapısındaki çözülme hızlandırmaktadır.

Bir başka gelir güvencesi sağlayan ve gelirin yeniden dağılımına dayanan yapı, topluluk ilişkileridir. Bu ilişkiler örgütlü bir biçimde olabileceği gibi, bireysel olarak da gerçekleşebilir (ILO, 2000a: 25).

Bu tür topluluk yardım yapılarının ve ilişkilerin oluşumunda; gelenekler, dini ve ahlaki değerler, acıma duygusu ya da vicdani kaygılar öne çıkar. Aynı zamanda, yardımda bulunan bireyler, işletmeler ve örgütler mesruluklarını geliştirme, tanıtım yapma, statü elde etme gibi farklı amaçlar da güdebilir. Bu tür örgütlü veya bireysel girişimler gelirin yeniden dağılımını sağlar. Ancak eşitlik, haklar ve sorumluluk bakımından eksiklik taşıdıkları için, sosyal dayanışma niteliğinden söz edilemez. Ayrıca, bu tür ilişkiler açık ya da üstü örtülü olarak insan onurunu zedeleyen nitelikleri içinde barındırır. Gelir güvencesi gereksinmesi olan bireyler bu tür yapılar ve ilişkiler karşısında, eşitlik temelinde hak talep edemez. Gelir güvencesinin sağlanma biçimi, miktarı ve süresi bütünüyle tek taraflı belirlenir ve bunlar üzerinde yardımlardan yararlananın bir istemi olamaz. Çünkü, sağlanan koruma yardımda bulunacak kişi ve örgütlerin gönüllü edimine dayanır.

Gelir güvencesizliği ile karşı karşıya kalanlara belirli bir gelir ya da hizmet aktarımını amaçlayan bireysel veya örgütsel girişimler ayrımcılık taşır. Ayrımcılık, oldukça geniş bir çeşitlilik içinde ortaya çıkar. Bu anlamda, dinsel, etnik, cinsiyet, yaş ve coğrafi ayrımcılıktan söz edilebilir. Kitle iletişim araçlarının gelişimi ve bu tür enformel yapılara daha fazla vurgu yapılmasının bir sonucu olarak, bireyler ve örgütler fonlarını geliştirmek, tanıtımlarını yapmak için daha çok ayrımcı uygulamalara başvurmaktadır. Bu tür yardımcı amaçlayan yapılar ve ilişkiler, çoğu durumda kitle iletişim araçlarında daha çok yer alabilecek bölgelere, gruplara veya bireylere öncelik tanır ve yardımlarını onlara yöneltir. Diğer yandan, topluluk ilişkileri yoluyla sağlanan yardımlardan yararlananların kitle iletişim araçlarında yer bulması, insan onurunun korunması ile açıkça çelişir. İnsan onurunu zedeleyen bir ilişkinin, sosyal dayanışma olarak adlandırılması olanaklı değildir. Sosyal dayanışmanın bir amacı da, insan onurunun korunmasıdır.

Bu tür yapı ve ilişkiler yardım alanların bireysel özerkliklerini keyfi bir biçimde sınırlandırır. Yardım koşulları bütünüyle yardımı sunanlar tarafından istedikleri biçimde belirlenir. Yardımların sürmesi bu koşullara bağlı olduğu sürece, bireyler kendi yaşamlarındaki belirleyiciliklerini önemli ölçüde kaybedecektir. Bu durum, özellikle yardım sağlayan gruba ya da bireye bağımlılığın açık veya üstü örtülü arandığı durumlarda belirginlik kazanır. Dini, etnik, siyasi, bölgesel ayrımcılık temelinde oluşturulmuş cemaat, tarikat, hemşerilik yapıları bu duruma açık bir örnektir. Bu yardım yapıları salt bireysel özerkliği sınırlandırmakla kalmaz, aynı zamanda insan onurunu zedeleyen biçimler de alır. Ayrıca, yurttaşlık bilincinin ve demokrasinin gelişimini zayıflatır.

Enformel yapılar veya topluluk ilişkileri çerçevesinde sağlanan gelir güvencesinin önemli ölçüde yaygınlaşması bireylerin suç gruplarına itilmesine neden olabilir. Suç gruplarının örgütlenme dereceleri (arkadaşlık grubu, çete, mafya gibi) ne kadar farklı olursa olsun, üyelerine belli ölçülerde gelir güvencesi sağladıkları açıktır. Bazı durumlarda, bu suç gruplarının üyelerine ve gelir gereksinimi içinde bulunan kesimlere yönelik sağladıkları gelir aktarımları büyük oranlara ulaşabilmektedir. Bu sayede onaylanabilir olmamalarına karşın, bir çok suç grubu sayı ve güç olarak varlık oluşturma olanağı bulabilmektedir.

b. İşletme/Piyasa

Ticari yollarla, bireysel harcama ve tasarruflar aracılığıyla işletmelerden gelir güvencesi satın alma günümüzde yaygınlaştırılmaktadır. Gelir güvencesi sağlamada işletme ve piyasa işleyişine dayanan programların ağırlık kazandırılması için sigorta işletmeleri, bankalar, fon yönetim işletmeleri gibi aktörlerden güçlü baskılar gelmektedir (ILO, 2000a: 2526). Finans piyasaları ve sigorta işletmeleri aracılığıyla sağlanan koruma sosyal dayanışma değerini dışlar. Bu uygulamalar, bireylerin sahip olduğu sosyal haklara dayanmadığı gibi, toplum üyeleri arasında eşitliği de gözetmez. Piyasa işleyişinin ve sigorta işletmelerinin özellikle emeklilik aylıkları ile sağlık bakımına ilişkin güvencesizlikleri gidermek üzere geliştirildiği görülmektedir. Emeklilik aylıkları, daha çok bireysel fon işletmeciliği biçiminde düzenlenir. Sağlık harcamaları ve hizmetleri ise, bireysel ve özel sigorta ilkesine bağlı gerçekleştirilir.

Gelir güvencesizliği karşısında korumayı piyasa işleyişi ve işletme etkinlikleriyle sağlama amacı, temelde bireyselleştirme anlamına gelir. Dayanışmayı ortadan kaldırdığı gibi, ayrımcılığa da yol açar (Standing, 1999: 275). Yoksullar, düşük gelir grupları, düzenli geliri olmayanlar ve yüksek düzeyde riskle karşı karşıya kalma olasılıkları olan bireyler, piyasa temelli koruma uygulamalarından dışlanır ya da bunların katkı oranı yüksek tutulur. Bu yöntemler düzenli, uzun süreli ve yüksek miktarda katkı yapabilecek bireyler tarafından tercih edilir.

Bireysel düzenlemelerin, piyasa temelinde işleyen uygulamaların ve işletmelerin bir koruma sistemi oluşturduğunu kabul etmek olasıdır. Ancak, bu koruma sistemi sosyal olarak nitelenemez. Belirtilen uygulamaların, sosyal koruma sistemi içinde yer aldığı düşüncesini savunmak güçtür. Bir koruma sistemine sosyal nitelik kazandıran unsur, gelir güvencesizliği içinde bulunanlara ve risk düzeyi yüksek olanlara sosyal dayanışma yoluyla güvence sağlanması ve risklerin maliyetlerini topluma yaymasıdır. Sosyal dayanışma ve gelirin yeniden dağılımı ortadan kalktığı zaman sosyal nitelikten söz etmek olanaksızdır (Nygaard, 1999: 5).

c. Sosyal Dayanışma

Korumaya sosyal niteliği kazandıran sosyal dayanışmanın varlığıdır. Sosyal dayanışma, gelir güvencesi sağlamak amacıyla gelirin yeniden dağıtım ilkesine yaslanır. Bu ilkeye göre, gelir güvencesizliği ile karşı karşıya kalanların gelir güvencesizliği ile karşı karşıya kalmayanlar tarafından desteklenmesi öngörülür. Ancak, tüm yeniden dağılım biçimleri sosyal dayanışma olarak görülemez. Gelir güvencesizliğini yaratan risk ve süreçlerin sonucunda beliren maliyetlerin toplumsallaştırılması ve dayanışmanın kurumsallaştırılması sosyal dayanışmanın oluşumunda belirleyicidir (Bosco, 2000: 3).

Sosyal dayanışma vicdan, acıma, sadakat, güçsüzlük, gönüllülük, keyfiyet gibi değer yargılarını içermez. Haklar temelinde eşit bireylerin toplumun diğer üyelerine karşı zorunlu olan sorumluluk ve görevlerini kapsar. Öyleyse, sosyal dayanışma bireylerin eşitliğine, sahip oldukları hak ve sorumluluklara dayanan bir yeniden dağıtım ilişkisidir. Bu değerlerden birinin eksikliği, sosyal dayanışmayı ve dolayısıyla korumanın sosyal niteliğini ortadan kaldırır.

Sosyal dayanışma değerini esas alan sosyal koruma sistemi risk derecesi yüksek olanlarla düşük olanlar arasında bir seçime yönelmez. Risk düzeyine göre seçiciliğe yönelmemek, sosyal dayanışmanın temel kurucu öğesidir. Örneğin; sağlık bakımına yönelik dayanışma, sağlıklı bireyler ile daha az sağlıklı bireyler arasında kurulur. Sosyal dayanışmanın bir başka belirleyici öğesi katkı yapmanın gönüllü değil, aksine zorunlu olmasıdır. Katkı yapmanın gönüllü olduğu bir sistemde sosyal dayanışma yoktur (Bosco, 2000: 6).

Sosyal sigortalar, sosyal yardım ve hizmetler gibi, sosyal güvenlik veya sosyal koruma sistemini oluşturan programlar, sosyal dayanışmanın yaşama geçirilmesinde temel araçtır. Sosyal güvenliğin gelişimi ve yaygınlaşması bireyleri aile ve/veya topluluk ilişkilerinin sunduğu ayrımcılığa, keyfiyete ve itaate dayanan güvencelerden ve bağlardan görece kurtararak, bağımsızlaşmalarını sağlamaktadır (Erdut, 2004: 139).

4. İşgücü Piyasasında Bölünme

İşgücünün bölünmesi yeni bir olgu değildir. Çalışanların uzun süredir ırk, cinsiyet veya vasıf gibi özellikler temelinde ayrıma uğradıkları bilinmektedir. Çalışanlar arasında belirli bir anda ortaya çıkan farklılıkların çalışanların düşünce, kültür, sosyal ve politik ilişki yapısında bölünme veya ayrışma olarak yansıdığı görülmektedir. Sendikalar, belirli siyasi partiler veya sosyal dayanışmayı gerçekleştirmeye yönelik örgütler çalışanlar arasındaki farklılıkları gidermek, bütünlüğü sağlamak için uzun süredir uğraş vermektedir. Çünkü, bölünme işgücünün işverenler ve hükümetler karşısındaki gücünü azaltan bir etmen olarak belirlemektedir. Günümüzde piyasalarda var olan rekabet koşulları, işgücü piyasasındaki belirsizliğin artması, yalın üretim gibi yeni ve farklı üretim süreçlerinin gelişimi ve yaygınlığı çalışanlar arasındaki bölünmeye hız katmaktadır. Bir başka deyişle, bölünmeyi pekiştirmektedir. Bu durum, işgücünün sınıfsal birliğine engel oluştururken, diğer yandan, dayanışma temelinde sosyal ve siyasi eylem üretmeyi güçleştirmektedir (Yates, 1998:119).

İşgücü piyasasında bölünmeyi belirleyen çok sayıda etmen vardır. İşgücü piyasasında düzenleyici bir işleve sahip sosyal politika ve koruma sistemi bölünmeye uğramaktadır. Sosyal politika alanında ortaya çıkan bu bölünme eğilimi gelişmekte olan ve geçiş halindeki

ülkelerde belirgin olmakla birlikte, gelişmiş ülkelerde de bir sorun haline gelmektedir. Sosyal politika ve koruma alanında ortaya çıkan bu bölünme aynı ülkede farklı düzenleyici ve koruyucu sistemler altında yaşayan ve çalışan farklı nüfus grupları ortaya çıkarmaktadır. Bu bölünmenin en açık örneği serbest bölgelerde görülebilir. Dünyanın çoğu ülkesinde varolan serbest bölgelerde işgücü piyasasını düzenleyen sosyal politika ve koruma sistemleri ve bunların dayandığı değerler ülkenin geri kalan yerlerinden farklılaşmaktadır.

Gelir güvencesizliği karşısında koruma sağlamak amacıyla kurulan sosyal koruma veya sosyal güvenlik olarak adlandırılan sistemler iki ön kabulden hareket etmiştir. Birincisi, gelir güvencesizliğinin kısa süreli, geçici ve ender bir durum olduğudur. İkinci ön kabul ise; ekonomik gelişmeye bağlı olarak, tam zamanlı, güvencesizlikler karşısında korunmuş, sendikalı ve istikrarlı iş ilişkisine dayanarak çalışanların işgücü piyasasında egemen olacaktır (Standing, 2000: 7). Bu anlamda, işgücü piyasasında bir bölünmeden çok yakınlaşma, bütünleşme öngörülmüştür.

Son 2025 yıl içinde süregelen temel gelişmeler bu ön kabulleri ve öngörülerini doğrulamamıştır. Öncelikli olarak, gelir güvencesizliği geniş toplum kesimleri için kalıcı, uzun süreli ve yaygın bir gerçek olarak belirginleşmiştir. Aynı zamanda, işgücü piyasasında eğreti işlerde çalışanlar, işsizler ve dışlanmışlar sayısal olarak artarken, bu gruplarda yer alanların tam zamanlı, düzenli ve korunmuş bir istihdam ilişkisine katılmaları olanağı azalmaktadır.

Bu ön kabullere ve öngörüye dayanılarak oluşturulmuş sosyal koruma sistemleri, işgücü piyasasındaki değişimlere uyum sağlamakta güçlük çekmektedir. Eğreti işlerde çalışanları, işsizleri ve dışlanmışları korumada zorlukla karşılaştığı gibi, sistemin koruma sağlama kapasitesi de azaltılmaktadır.

Görünürde işgücü piyasasında ortaya çıkan değişimlere ve yeni koşullara uyum sağlamak adına sosyal koruma sistemleri değişime uğratılmaktadır. Ancak, gelir güvencesizliği karşısında koruma sağlayan sosyal koruma sistemlerinin uğradığı değişim işgücü piyasasındaki bölünmeyi derinleştirmekte ve arttırmaktadır.

Sosyal koruma işgücü piyasasındaki bölünmenin gerekçelerinden yalnızca biridir. İşgücü piyasasındaki bölünmeye ilişkin oldukça geniş bir kuramsal çerçeve vardır.

a. Sosyal Korumadan Dışlanma

İşgücü piyasasındaki bölünme ikili yapı ve katmanlara bağlı açıklanmaktadır. İşgücü piyasası çekirdek (birincil) ve çevresel (ikincil) işgücü piyasası olarak ayrılır. Birincil ve ikincil işgücü piyasasında bulunan işgücünün çalışma ilişkisi birbirlerinden önemli derecede farklıdır (Erdut, 1998: 62). Bu kuramsal bir kabuldür (Bu konuda bkz.: ErcanÖzar, 2000: 4547).

Sosyal koruma kapsamında olup olmama işgücü piyasasındaki bölünmenin genel görüntüsüdür. Bir yanda, sosyal korumadan dışlananlar, diğer yanda ise, sosyal koruma sisteminin kapsamında bulunanlar yer alır.

İnsanların büyük bir çoğunluğun gelir güvencesizliği karşısında korumasızdır, bir başka deyişle, sosyal koruma sistemlerinin kapsamı yetersizdir (Reynaud, 2001: 12). Küresel ölçekte insanların yalnızca yüzde 20'si uygun bir sosyal koruma sisteminden yararlandığı tahmin edilmektedir (ILO, 2002: 44).

Diğer yandan, dünya nüfusunun yarısından çoğu zorunlu nitelikteki herhangi bir sosyal

koruma sisteminin kapsamında değildir. Diğer bir deyişle, bu küme vergilerle ya da katkılarla finansmanı sağlanan herhangi bir sosyal koruma programından yararlanamamaktadır (Ginneken, 1999: 1). Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre, dünyada çalışma çağındaki insanların yüzde 90'ı uygun emeklilik geliri sağlama kapasitesine sahip bir program tarafından kapsanamamaktadır (ILO, 2000b).

Gelişmiş ülkelerin bir çoğunda nüfusun tamamına yakın bir kısmı sosyal koruma kapsamındadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise, sosyal koruma kapsamının en yaygın olduğu ülkelerde bile, nüfusun yüzde 50'den fazlasının temel gereksinimler ve riskler karşısında bir korumadan yararlanmadığını söylemek olasıdır (Jutting, 1999: 1). Dünyanın çoğu bölgesinde, nüfusun geniş kesimleri sosyal korumadan kısmen ya da bütünüyle dışlanmıştır. Yapısal ve mali uyumun sonucunda, gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, gelişmiş ülkelerde de sosyal koruma kapsamında olmayan nüfusun azalmadığı, aksine arttığı söylenebilir (ILO, 2001: 26; Reynaud, 2001: 2).

Afrika ve Asya ülkelerinin çoğunda sosyal koruma kapsamında bulunanlar nüfusun pek küçük bir azınlığını oluşturur. Latin Amerika'daki ülkeler arasında sosyal koruma kapsamında bulunanların toplam nüfusa oranı bakımından önemli ayrımlar vardır. Latin Amerika'da toplam nüfusun yüzde 15'inden daha azının sosyal koruma kapsamında olduğu ülkeler bulunduğu gibi, yüzde 60'ından fazlasının kapsandığı ülkeler de vardır (Beattie, 2000: 129130). Batı Avrupa ülkelerinde nüfusun tamamı sosyal koruma sisteminin kapsamında iken, geçiş halindeki ülkelerde bu oran yüzde 50 ile 80 arasında değişmektedir (Ginneken, 1999: 1).

b. Çalışan Grupları

Sosyal koruma bakımından, işgücü piyasasındaki bölünme gerçekte ikili bir yapı temelinde oluşmaz. Sosyal korumanın yeni liberal akımla birlikte değişime uğratılması ve işgücü piyasasındaki yeni koşullar bir araya geldiğinde, bölünme çok sayıda çalışan grubunun var olmasıyla gerçekleşmektedir. Çalışan kümelerinin sosyal koruma bağlamında statüleri ve nitelikleri ikili bir katmanlaşma yapısından çok daha karmaşık bir yapıya dayanmaktadır. Bu çerçevede, ikili yapı yerine daha fazla sayıda bölünmüş bir parçalı yapının varlığına yönelik belirlemelerin yapıldığı görülmektedir (Öngen, 2003: 4243).

İşgücü piyasasında ortaya çıkan bu karmaşık yapı seçkinler, profesyoneller, üst düzey ücretliler, çekirdek çalışanlar, eğreti işlerde çalışanlar, işsizler ve dışlanmışlar olarak adlandırılan gruplardan oluşur (Standing, 2000: 8). Bu gruplar bakımından gelir güvencesizliği karşısında ulaşılan korumanın düzeyi ve biçimi benzer olmadığı gibi, koruma sağlayan yapılarda farklıdır. Bu ayrım grupların yararlandığı veya yararlanmadığı koruma modellerinin ve haklarının ayırt edici niteliklerine dayanmaktadır. Aynı zamanda, bu grupların farklı koruma biçimlerine yönelik farklı tutumları ortaya çıkmaktadır.

Örneğin, uluslararası işletmelerde çalışan belirli kümeler için küresel ölçekte işleyen bireysel sigorta ve fonlar aracılığıyla sağlanan türü kendine özgü bir korumanın varlığından söz edilmektedir (Deacon, 2000: 4). İşgücü piyasasındaki gruplara sunulan korumanın düzeyi ve kaynakları türdeş olmaktan uzaktır. Gelir güvencesizliği karşısında gruplar farklı kaynaklardan, farklı biçimlerde ve düzeylerde korunmaktadır.

Küresel ekonomik ilişkilerin en üst noktasında bir seçkin grubu vardır. Yüksek gelirli ve

varlıklı bir azınlık grubunu oluşturan bu seçkin çalışanlar, ekonomik ve sosyal politikalar ile siyasi gelişmeler üzerinde etkili olabilmektedir. Seçkinler yüksek düzeyde gelir güvencesine sahiptir ve herhangi bir sosyal korumaya gereksinim duymamaktadır. Bu grup sosyal korumanın ve ulusal düzenleyici çerçevenin dışında kalmaktadır. İşgücü piyasasını düzenleyen önlemlerin ve sosyal korumanın dışında kalan bu grup, sosyal korumanın finansmanına da katkıda bulunmamaktadır. Seçkinler sosyal korumanın geliştirilmesi ve sürdürülmesine ilişkin her hangi bir kaygı taşımaz (Standing, 1999: 280281).

İkinci grup profesyonellerden oluşur. Mesleki vasıfları uzman ve teknik düzeylerin karmasından oluşur ve çoğunlukla danışman veya kısa süreli istihdam ilişkisine bağlı olarak çalışırlar. Seçkinler gibi bir azınlık grubu olmalarına rağmen, sayılarında sınırlı bir artış olduğu belirtilmektedir. Profesyoneller yüksek oranda güvencesizlikle karşı karşıya kalabilmektedir. Ancak, bu güvencesizliği çoğu durumda bireysel olarak giderebilecek güçte oldukları görülmektedir. Profesyonellerin, vergi ve sosyal koruma katkı ödemelerinden kaçınma olanaklarına sahip oldukları söylenmektedir. Bu grupta yer alanlar işgücünü koruyan, işgücü piyasasını düzenleyen ile sosyal koruma sağlayan önlemlerin dışında kalmaktadır. Bunlar gereksinim duydukları güvenceyi sosyal dayanışma yoluyla değil, finans ve fon piyasalarından ve sigorta işletmelerinden elde eder (Standing, 2000: 8).

Üst düzey ücretliler işgücü piyasasındaki üçüncü gruptur. İşletmelerin yönetim etkinlikleri ile uğraşanlardan oluşan bir gruptur. Kamu sektöründe ve kurumsallaşmış özel işyeri ve işletmelerde yaygın olarak çalışmaktadırlar. Bu grup ileri düzeyde iş güvencesine sahip olmakla birlikte, mesleki ve vasıf güvencesizliği ile sıklıkla karşı karşıya kalabilmektedir. Teknik vasıf düzeylerini koruma, geliştirme ve yenileme bakımından sürekli baskı altında bulunurlar. Gelir düzeyleri yüksektir. Bu grupta yer alanlarda sosyal koruma sisteminin dışında kalmaya yönelik bir tutum sergilemektedir. Üst düzey ücretliler gelecek ve gelir güvencelerini özel sigorta, bireysel fon ve yatırımlardan elde etme isteğindedir (Standing, 2000: 8; Standing, 1999: 282).

Çekirdek çalışanlar işgücü piyasasındaki bir başka grubu oluşturur. Geleneksel sanayi çalışanlarının niteliklerini taşıyan bir gruptur. Tam zamanlı, düzenli, genelde sendikalaşmış, el becerilerine dayalı ve vasıf gerektiren işlerde çalışmaktadırlar. Sosyal koruma bakımından, zorunlu devlet düzenlemesinin ve korumasının kapsamında bulunan çekirdek çalışan grubu, siyasal güç ve nicelik olarak zayıflamaktadır. Gelir güvencesizliği ile karşılaştıklarında sosyal koruma sisteminden yararlanırlar. Aynı zamanda, iş güvencesi sağlamaya yönelik çoğu düzenlemeden yararlanma olanakları vardır. Ancak, çekirdek çalışan katmanında yer alanlar için işgücü piyasasındaki esneklik güvencesizliklerin artması anlamına gelmektedir. Eğreti işlerde çalışanlar işgücü piyasasında bulunan bir diğer gruptur (Sapançalı, 2003: 149165). Düzenli olmayan çalışma statüsü, gelip geçici işler, taşeron benzeri sözleşmelere dayalı çalışma, evde çalışma, taşeron işyerinde çalışma gibi farklı nitelikler bu gruba özgüdür. İşgücü piyasasındaki tüm güvencesizliklere açık durumdadırlar. Büyük oranda zorunlu düzenleme alanının ve sosyal korumanın dışında kalmakta ve sosyal aktarımlara hak kazanmada güçlüklerle karşılaşmaktadırlar (Standing, 2000: 8; Standing, 1999: 284285).

İşsizler işgücü piyasasındaki önemli bir gruptur. İşsizler işgücü piyasası ve gelir güvencesizliği ile karşı karşıya kalmaktadır. Geçmiş döneme göre karşılaştıkları güvencesizliğin düzeyi yüksektir. Güvencesizliğin sosyal koruma bağlamında artmasının bir

nedeni işsizlik ödemelerin de yaşanan değişimdir. Bilindiği gibi, işsizlik ödemelerinin süresi kısaltılmakta, ödeme düzeyi azaltılmakta, hak etme koşulları zorlaştırılmaktadır. Sosyal koruma sistemindeki yeni arayışlar işsizlerin karşılaştıkları güvencesizlik düzeyini yükseltmekte, çoğu durumda işsizler sosyal korumanın dışında bırakılmaktadır (Standing, 2000: 8).

Son grup dışlanmışlardan oluşur (Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Sapançalı, 2003: 175188). Çoğu toplumda sayıları artmaktadır. Dışlanmışlar devlet yardımına ulaşmazlar, herhangi bir sosyal koruma programının sunduğu güvenceyi elde etmeleri kolay değildir (Standing, 2000: 8; Standing, 1999: 286287).

Çizim 1 bu gruplar temelinde gelir güvencesizliği karşısında koruma sağlayan kaynağın, ölçeğin ve düzeyin farklılaşmasını göstermektedir. Örneğin, seçkinler grubu korumayı küresel ölçekte bireysel sorumluluğa dayalı bir biçimde piyasalardan elde edebilmektedir. Çekirdek çalışanlar ise, ulusal ölçekte toplumsal sorumluluk temelinde oluşturulan kamu kurumları tarafından korunmaktadır. İşgücü piyasasında en yüksek gelir güvencesizliği ile karşılaşan ve sosyal korumadan en az yararlanan grupları oluşturan işsizler ve dışlanmışlar korumaya (eğer varsa) çalıştırma nitelik etrafında örgütlenmiş sosyal yardım ve işsizlik yardım aracılığıyla ulaşır. Sosyal yardım ve işsizlik yardımı programları yoksa veya kapsamından dışlandırdığı durumlarda, yerel ölçekte bireysel sorumluluk temelinde gerçekleşen aile ve topluluk ilişkilerinden koruma sağlanmaktadır.

c. Çalıştırma (Workfare) Uygulamalar

Sosyal koruma alanında, işgücü piyasasındaki bölünmeyi güçlendiren ve yeni boyutlar katan değişimlerin gerçekleştiği görülmektedir. İşletme ve piyasa aracılığıyla sağlanan korumaya ağırlık verme bunlardan biridir. Diğer ise, sosyal yardım ve işsizlik yardımlarının kazandığı yeni çalıştırma (workfare) niteliktir (Erdut, 2004: 139).

Çalıştırma nitelik sosyal koruma düşüncesinde bir farklılaşmayı ifade etmekte ve işgücü piyasasında yeni gruplar, bölümler yaratmaktadır (Topak, 2004: 75). Çalıştırma programlar deyimi daha çok Kanada, ABD, Avustralya, Yeni Zelanda ve İngiltere gibi Anglosakson ülkelerde bazı toplumsal grupları kapsayan aktif işgücü piyasası politikalarını adlandırmada kullanılmaktadır. Çalıştırma programlar yerine "refah için çalışma", "refah bağımlılığının ortadan kaldırılması", "refah karşılığı çalışma" veya "aktif önemler" gibi deyimlerde kullanılmaktadır (Barbier, 2001: 3).

Çalıştırma uygulama işle ilgilidir. Bu bağlamda, işsizi veya yardıma gereksinim duyan bir kimseyi, herhangi bir işte çalıştırma amacı eğitim, mesleki eğitim verilmesi, güvencesizlik karşısında korunması veya sosyal katılımın sağlanması gibi sosyal nitelikli amaçların önüne geçer. Diğer yandan, çalıştırma nitelik sosyal yardımların bir parçası haline gelir. Gelir yoklaması, muhtaçlık, işsiz olma, aktif olarak iş arama veya her an iş başı yapmaya hazır olmak gibi yardım hak etme koşullarının bulunması sosyal yardımların temel niteliğidir. Sosyal yardım sistemine çalıştırma uygulamaların katılmasıyla, bu koşullara meslek edindirme programları kapsamında bir işi kabul etme gerekliliği ya da zorunluluğu da dahil edilmektedir (Lodemel, 2000: 45).

İşsizlik yardımları veya sosyal yardımlarla çalışma zorunluluğunun ilişkilendirilmesi, yaşamlarını sürdürebilmek için kamu gelir aktarımlarına gereksinim duyanlar ile devlet

arasında kurulan sosyal devlet ilişkisinin değişmesine işaret eder. Çalıştırmacı uygulamaların yaygınlaşması sosyal hakların daraltılması ya da genişletilmesi olarak değerlendirilmemelidir. Çalıştırmacı uygulamalar sosyal haklar ve sosyal devlet sisteminde köklü bir değişimi ifade eder. Çalıştırmacı uygulamalar bir yandan çalışma isteğinin yoklanmasına yönelik bir işlev görürken, bireylere işgücü piyasası ile bağlarını güçlendirmede çok az olanak sağlar, bireylerin özerkliğini azaltır (Lodemel, 2000: 6). ABD’de olduğu gibi, çalıştırmacı politikaların yaygınlaştığı süreçte, uygulayıcılar “bildiğimiz refahın sonu” sloganı ile bu değişimi simgeleştirmektedir (Larsen, 2001: 5).

Çalıştırmacı programların temel ayırt edici niteliği zorunluluk unsurudur. Bir program tarafından sunulan işte çalışılmadığında yardımlar azalıyor veya tamamen kesiliyorsa bu programda zorunluluk unsur var demektir. Çalıştırmacı nitelik yardım alanlar bakımından zorlayıcı, cezalandırıcı ve teşhir edici bir biçim alır (Standing, 1999: 317325; Lodemel, 2000: 3). Çalıştırmacı programlar yardıma gereksinim duyan bireyin topluma karşı yükümlülükleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çalıştırmacı modelin yardım alanları olabildiğince çabuk bir işe yerleşmeye zorladığı bilinmektedir. Çalıştırmacı uygulamalar bireyi herhangi bir işi kabul etme yönünde zorlamayı kendi geçimini sağlayacak duruma gelme konusunda yeterli görür. Çalıştırmacı uygulamalar dar anlamda destek sağlamakta ve cezalandırıcı nitelikte yükümlülükleri öne çıkarmaktadır.

Yardım karşılığı çalışma veya çalışma karşılığı yardım gibi programlar işgücü piyasasını düzenleme biçiminde bir değişikliği gösterir. Bu programlar, işgücü piyasasındaki istikrarsızlığın ve esnekliğin doğurduğu yük ve riskleri devletten işsiz bireylere doğru zorla yeniden dağıtır. Bu bağlamda, bireylerin işsizlik ve sosyal yardımlara olan bağımlılıklarını ortadan kaldırma amacı, işsizlerin düşük ücretli ve eğreti işlerde istihdam edilmeleri ile eş anlamlı görülür. Çalışma karşılığı yardım veya yardım karşılığı çalışma uygulamaları rastlantısal, eğreti ve uygun olmayan işler için zorla bir işgücü sunumu yaratır (PeckTheodore, 2000: 119). Bu tür programlar insan onuruna uygun ve güvenli iş yaratmaktan çok, işgücü sunumunu arttırmaya yaramaktadır (CostelloLevidow· 1997: 12).

Çalıştırmacı programlar disiplin edici nitelikler taşıması yanında, işsizlerin buldukları işlerdeki ücretlerin düşük olmasına ve işten beklentilerin gerilemesine yol açmaktadır. Aktif politikalar ve işsizlik ödemelerindeki değişim iş arayanlar arasında rekabeti yoğunlaştırmakta ve pazarlık gücünü azaltmaktadır (CostelloLevidow· 1997: 6). Aktif hale getirmeye dayanan çalıştırmacı programlar bir dizi yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan birincisi, kamudaki uygun işlerin, programlara katılanlar tarafından, asgari ücret düzeyinin altında bir ücretle yerine getirilmesidir (Sapançalı, 2003: 220221). Bu programlar kapsamında kamuda çalışma, normal bir çalışma olarak görülmediği için, çalışmaya ilişkin hakların kullanılması engellenmektedir. Asgari ücret, sendikalaşma bu haklara örnek oluşturur. Bu anlamda, sosyal yardım karşılığı kamu işlerinde çalışmanın yaygınlaşması, kamu sektöründe normal koşullarda istihdam edilenler üzerinde bir baskı yaratacaktır.

Diğer yandan, aktif ve çalıştırmacı politikalar ekonomi içinde kalıcı olarak yerleşmiş ve desteklenmiş büyük bir alan yaratma potansiyeli taşımaktadır. Bu politikaların başarısızlığı asgari ücretin altında çalışmayı ve geriletmiş sosyal haklar etrafında toplumsal bölünmeyi pekiştirecek ve kalıcı hale getirecektir. Başarılı olma durumunda dahi, yoksul çalışanların

bulunduğu bir toplumsal tabakanın genişletilmesi tehlikesi söz konusudur (AndersenJensen, 2001).

Çalıştırmacı uygulamalar yalnızca sosyal yardımların kurumsallaştığı gelişmiş ülkelerde yaygınlaşmamaktadır. Aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelerde de uygulamaya konan sosyal yardım programlarının da çalıştırmacı nitelik temelinde düzenlendikleri görülmektedir. Örneğin, Türkiye’de 20052007 yılları arasında yaşama geçirilmesi planlanan yeni sosyal güvenlik sisteminde ilk defa uygulanacak sosyal yardım programlarının esasta çalıştırmacı nitelikte olması planlanmaktadır. Yardımlardan yararlananların asgari ücretin üçte biri oranında bir ödeme karşılığında “meslek edindirme programlarına” devam etmesi yardımın sürmesindeki en önemli koşuldur (Kapar, 2004: 4748).

Sonuç

İşgücü piyasası gittikçe karmaşık ve parçalanmış bir biçim almaktadır. İşgücü piyasasındaki bu olumsuzluğu pekiştiren gelişmelerden biriside gelir güvencesizliği karşısında sağlanan korumadır. İşgücü piyasasında ve bağlı olarak toplumda sosyal koruma bağlamında bölünmeler belirgin hale gelmektedir.

Sosyal dayanışma temelinde sağlanan sosyal korumadan belirli bir çalışan grubu yararlanırken ve katkı sağlarken, yüksek gelirlili ve üst düzey çalışanlardan oluşan bir grup ise, sosyal korumanın dışında kalma, gelir güvencesini piyasa ve işletmelerden sağlama eğilimine sahiptir. Diğer yandan, işgücü piyasasının en geniş kesimlerini oluşturan işsizler, dışlanmışlar ve eğreti işlerde çalışanlar hem işletme/piyasa temelli hem de sosyal korumadan dışlanarak aile/topluluk ilişkilerinin ve çalıştırmacı sosyal yardımların sağladığı korumaya mecbur bırakılmaktadır (Çizim 2). Sosyal koruma sistemi içinde yer alan sosyal yardım ve hizmetler programları yeniden tasarlanarak çalıştırmacı bir nitelik kazanmaktadır. Bu gelişmeye bağlı olarak, işgücü piyasasında “meslek edindirme” ve “aktif hale getirme” programları adı altında yeni çalışan kümeleri oluşturulmaktadır.

Üst gelir gruplarının ve ayrıcalıklı işgücü grupları için özel harcama ve bireysel tasarruflara bağlı olarak finans piyasalarından ve işletmelerden güvence sağlanmasının yaygınlaştırılması, desteklenmesi ve geliştirilmesi yönündeki baskı ve istemler vergi ve katkı ayrıcalıkları, muafiyetleri ile sonuçlanmaktadır. Toplumda ekonomik ve sosyal bakımdan diğerlerine göre iyi ve güçlü olan bir grup zorunlu katkı ödeme sorumluluğunu yerine getirmekten kaçınma eğilimine girmekte ve sosyal dayanışmanın dışına çıkartılmaktadır. Bu durum, sosyal sigorta ve sosyal yardımlar sürmesi için gerekli olan gelirleri azaltmakta ve sosyal dayanışmanın yükü işgücü piyasasında orta ve alt gelir gruplarının üstünde kalmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak, işgücü piyasasındaki bölünme salt piyasanın yapısı ve işleyişi ile sınırlı değildir. Aynı zamanda, bölünmüş bir toplumsal yapı tehlikesini de ortaya çıkarmaktadır. Bölünmenin belirginleşmesi sosyal korumanın temelinde bulunan sosyal dayanışma değerini zayıflatırken, sosyal barışın ve adaletin gelişimini de olumsuz olarak etkilemektedir.

Yararlanılan Kaynaklar

- ANDERSEN Jørgen GoulJENSEN Jan Bendix (2001), "Different Routes to Improved Employment in Europe", s.17, (<http://www.socsci.auc.dk/ccws/Workingpapers/200122DifferentRoutestoImprovedEmploymentinEurope.PDF>) (12.12.2002)
- BARBIER JeanClaude (2001), "Welfare to Work Policies in EuropeThe Current Challenges of Activation Policies", Document de travail CEE, No. 11, Novembre 2001, <http://www.ceerecherche.fr> (05.05.2004)
- BEATTIE Roger, "Social Protection for All: But how?", International Labour Review, Vol. 139, No. 2, 2000, s.129148.
- BOSCO Alessandra (2000), "Are National Social Protection Systems under Threat?", European Issues No. 7.
- BROWN PatriciaZILLER Jacques (1997), "Introduction", (içinde) Transformations in Social Security Systems, Edit: International Institute of Science Working Group on Social Security Systems, International Institute of Science, Brussels.
- CARNOY Martin (1999), "The Family, Flexible Work and Social Cohesion at Risk", International Labour Review, Vol. 138, No. 4.
- COSTELLO AnneLEVIDOW Les (1997), "Flexploitation Strategies: UK Lessons for Europe", For Humanity Against Neoliberalism, London Committee, the Second Intercontinental Encuentro for Humanity Against Neoliberalism, Madrid.
- DEACON Bob (2000), "Globalization and Social Policy: The Threat to Equitable Welfare", The United Nations Resarch Institute for Social Development Occasional Paper No. 5.
- ERCAN FuatÖZER Şemsa (2000), "Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye'de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış", Toplum ve Bilim, S. 86 (Güz 2000).
- ERDUT Tijen (2004), "İş ve Gelir Güvencesi", I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi (2224 Ocak 2004Ankara), Türkiye Devrimci İşçi sendikaları Konfederasyonu Ya., Ankara.
- ERDUT Zeki (1998), Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi, Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayın No. 40, İzmir.
- EUZEBY Alain (2000), "The Financing of Social Protection and Employment in the Context of Economic Globalization", Social Security in the Global VillageThe Year 2000 International Resarch Conference on Social Security (2527 Sempember 2000), International Social Security Association, Helsinki.
- GINNEKEN Wouter van (1999), "Overcoming Social Exclusion", (içinde) Social Security for the Excluded MajorityCase studies of Developing Countries, Edit.: Wouter van GINNEKEN, International Labour Office, Geneva.
- ILO (2000a), Income Security and Social Protection in a Changing World, World Labour Report 2000 (WLR 2000), International Labour Office, Geneva.
- ILO (2000b), "Ninety per cent of World Excluded from Old Age Pension Schemes", International Labour OrganizationPress Release. (<http://www.ilo.org/public/english/bureau/inf/pr/2000/14.htm>) (11.11.2002)
- ILO (2001), Social Security: Issues, Challenges and Prospects, Report VI, International Labour Conference 89. Session 2001, International Labour Office, Geneva.
- ILO (2002), Global Employment Agenda, Discussion Paper, International Labour Office, Geneva.
- JUTTING Johannes (1999), "Social Security Systems in Low Income Countries: Concepts, Constraints and the Need for Cooperation", Center for Development Research Discussion Papers on Development Policy No. 9, Bonn.
- KAPAR Recep (2004), "Taslak Metine İlişkin Eleştiriler: Sosyal Güvenlik Sisteminde Reform Önerisi", Sendikal Notlar, S.23(Ağustos).

- KNIJN Trudie (2002), "Family Solidarity-Social Solidarity; Communicating Vessels?", Conference Social Values, Social Policies Workshop: Families in the Welfare State Tilburg University (2931 August 2002), Tilburg.
- LARSEN Jørgen Elm (2001), "The Active Society and Activation Policy", Paper Presented at the Conference of the Graduate School for Integration, Production and Welfare: 2831 October 2001, Denmark.
- LODEMEL Ivar (2000), "Work Integration through Obligations to Work. Current European Workfare Initiatives and Future Directions", Workshop on Unemployment, Work and Welfare, Brussels.
- LUCKHAUS Linda (2000), "Treatment, So"Equal cial Protection and Income Security for Women", International Labour Review, Vol. 139, No. 2.
- NYGAARD Jeff (1999), "Social Security Reform", Z Magazine (April1999).
- ÖNGEN Tülin (2003), "Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri", 20002003 Petrol İş Yılı, Petrol İş Ya., İstanbul.
- PECK Jamie THEODORE Nikolas (2000), "Work First: Workfare and the Regulation of Contingent Labour Markets", Cambridge Journal of Economics, 200024, s. 119138.
- REYNAUD Emmanuel (2001), "The extension of Social Security Coverage: The approach of the International Labour Office", Leo Wildmann Symposium, 27th General Assembly, International Social Security Association, Geneva.
- SAPANCALI Faruk (2003), Sosyal Dışlanma, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ya., İzmir.
- STANDING Guy (1999), Global Labour Flexibility, Seeking Distributive Justice, Macmillan Press, London.
- STANDING Guy (2000), "Globalisation and Flexibility: Dancing around Pensions", International Labour Office, Geneva.
- TOPAK Oğuz (2004), "Dünya Bankası ve Sosyal Güvenlik sistemine İlişkin Yeni Hedefler", Sendikalar, S.23(Ağustos).
- YATES Charlotte (1998), "Defining the Fault Lines: New Divisions in the Working Class", Capital and Class, Issue No. 66.

Abstract

The theoretical approaches to homebased work can be classified in two groups of work. In the first group, as the labor demand within the new production and labor organizations are identified, the female labor is also considered to show how and in what conditions it is integrated into the labor market. In other words, instead of analyzing female labor as a different category, it is rather is considered with respect to increasing inequality faced by vulnerable groups with low negotiation power. In the second group of work, the inequality faced by women in all fields of life including work has been explored in relation to patriarchal ideology and the roles women take on within the family and society. In other words, the way women present themselves in society and work and the strategies they develop to deal with the inequalities have been analyzed within the framework of ideological constructs and power relationships. When the arguments in these two frameworks are considered together, it is seen that they complement each other in explaining how the persistent inequalities faced by women also weaken their position in the work place so as to provide the cheap and flexibly employed labor demanded by the current production system; in fact, it is also observed that the system often gets restructured due the presence of such labor.

When we bring together these two channels of thought on homebased work with respect to class analysis and class consciousness, it becomes apparent that we have to develop different ways of conceptualization in the light of new priorities in the use of labor and start thinking over the ways of acting together. It is known that in many different localities of the world, labor is getting involved into the production system in different ways and the workers either at the factory or at home try to develop various survival strategies, which constitutes the most important rationale of homebased work. With the newly emerging division of labor throughout the world and the international movement and competition of capital, class struggle has also gained an international nature and classes have been divided in themselves making class conflicts more variable and in most of the cases ambiguous. In this situation, other than identifying classes within production relations, it becomes necessary to understand the social, cultural and genderbased mechanisms that make class structures ambiguous and, in turn, class struggle more difficult. It can be claimed that due to the multiplicity of the factors that shape the identity of the individuals, the consciousness of class identity requires developing strategies to bring together different segments of workers who will benefit in the longrun from acting together. Today, thinking over and developing national and international means to solve the problem of misled struggles between worker groups, who appear to be positioned against each other as rivals in the global production organization, is one of the most important issues we have to deal with. Therefore, different forms of organization, including the ones concerning homebased work and new strategies trade unions should adopt in the face of new realities throughout the world should be considered seriously.

Ev Eksenli Kadın Emeği ve İşçileşme Bilinci

ASUMAN TÜRKÜN

I. Giriş

Ev eksenli çalışma ile ilgili kuramsal yaklaşımlar, kabaca iki grupta ele alınabilir. Bunlardan birincisinde, farklı üretim süreçleri ve emek örgütlenmeleri çerçevesinde ortaya çıkan emek talebi incelenirken, kadın emeğinin farklı dönemlerde hangi koşullarda emek pazarının parçası haline geldiği ortaya konmaktadır. Dolayısıyla, burada kadın emeğini ayrı bir kategori olarak incelemekten çok, savunmasız konumdaki emeğin maruz kaldığı eşitsizlik durumu öne çıkarılmaktadır. İkinci tür yaklaşımlarda ise, kadınların çalışma dahil, yaşamın her alanında karşılaştığı ayrımcılığın nedenleri, ataerkil ideoloji ve kadının toplum ve aile içindeki cinsiyete dayalı rolleri bağlamında ele alınmaktadır. Diğer bir deyişle, ideolojik kabuller ve iktidar/güç ilişkileri çerçevesinde, kadınların kendilerini çalışma hayatı dahil her alanda nasıl sundukları ve ne tür stratejiler geliştirdikleri; aynı zamanda, kimi zaman bu sistemi nasıl yeniden ürettikleri konusunda açıklamalar getirilmeye çalışılmaktadır. Aslında bu iki yaklaşımın açıklama biçimleri birbirlerini destekler niteliktedir. Kadının toplumsal hayatta yaşadığı ve kabul edip içselleştirdiği ya da zorunluluk sonucu kabullenmek zorunda kaldığı eşitsizlik, mevcut üretim sisteminin hem ucuz emeğe olan talebini karşılamakta, hem de kimi zaman üretim sistemleri böyle bir emeğin varlığı ve sunumu nedeniyle biçimlenebilmektedir (Türkün Erendil, 2002).

Ev eksenli çalışmaya yönelik bu iki bakış açısını sınıfsal analiz ve sınıf bilinci çerçevesinde birlikte ele aldığımızda, farklı kavramsallaştırma biçimlerini ve buradan yola çıkarak birbirini dışlayan ya da rakip konumda görünen grupların birlikte hareket etme olanaklarını gündeme getirmek gerekiyor. Bilindiği gibi, yeni üretim ve emek organizasyonları sonucunda, dünyanın pek çok mekanında farklı biçimde üretimin parçası haline gelmiş bir emek söz konusu ve bu emek pazarını oluşturan bireyler günlük pratikler içinde günü kurtarmaya ve yaşam stratejileri geliştirmeye çalışıyorlar. Dünya çapında yaygınlaşan ev eksenli çalışmanın önemli bir boyutunu bu oluşturuyor. Ortaya çıkan yeni işbölümü, sermayenin uluslararası hareketi ve rekabeti, sınıf çatışmasını da ulusal sınırların dışına çıkarıyor; işçi sınıfı kendi içinde bölünme yaşıyor; sınıf içi ve sınıflararası çelişkiler çeşitleniyor ve muğlaklaşıyor. Bu koşullar altında, sınıfın üretim ilişkileri çerçevesinde tanımlanmasının yanısıra, toplumsal, kültürel ve cinsiyete bağlı ideolojik belirleyicilerin sınıf yapılarını nasıl muğlaklaştırdığının anlaşılması gerekiyor zira insanları birarada tutan başka kimlikler olmaksızın sadece üretim örgütlenmesindeki konum bir grubu "kendi için sınıf" haline getirmiyor. Sınıfı toplumsal bir kavram olarak ele aldığımızda, toplumsal aktör olarak sınıfın ortaya çıkması için kısa vadede birlikte olduğun önüne geçen bir bilinçlilik şart gözüküyor. Dolayısıyla, kendi için sınıf dediği-

mizde ve üretim ilişkileri içinden bunu tanımladığımızda, bunun içine birlikte hareket etmekten yararlı olan, birlikte hareket etmenin pozitif toplamı bir oyun haline geldiği grupları dahil etmiş oluyoruz. Bugünkü üretim ve emek örgütlenmesi çerçevesinde birbirlerinden ayrı konumlanmış gibi görünen ve birbirlerinin aleyhine hareket eder duruma düşmüş gruplar göz önüne alındığında, bu olumsal durumun hangi ulusal ve uluslararası araçlarla çözülebileceğinin ve güçlenmenin nasıl sağlanabileceği tartışılması en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Bu yazıda da ilkönce evkesenli çalışmayı açıklayan iki farklı yaklaşım ele alınacak, daha sonra da evkesenli çalışmanın niteliği, pratikte ortaya çıkan örgütlenme biçimleri ve diğer çalışanlarla birlikte hareket etme olanakları tartışılacaktır.

II. Evkesenli çalışmaya açıklama getiren kuramsal yaklaşımlar ve sınıf ilişkileri

Üretim ve emek örgütlenmeleri ekseninde yer alan çalışmalar ve kadın emeğinin yeni kullanım biçimleri

Son yıllarda kadın emeğini, özellikle 1970'lerden sonra *üretim ve emek örgütlenmesi* ve dolayısıyla *küreselleşme* olgusu içinde ele alan çalışmalar yaygınlık kazanmaktadır. Bu tür yaklaşımlar, '*esnek üretim*' olarak özetlenen ve ekonomik bunalıma bir çözüm olarak sunulan yeni üretim ve birikim rejimi arayışlarının ortaya çıkardığı esnek düzenleme mekanizmalarının emek üzerindeki etkilerini incelemekte ve bu bağlamda kadın emeğinin istihdam edilme koşullarına açıklama getirmeye çalışmaktadır (Eraydın ve Türkün, baskıda).

Bu çalışmalarda, genel olarak, küreselleşme mantığı, firmalar arası ilişkiler, kayıtdışı ekonominin bu sistemdeki yeri, farklı emek pazarlarının bu süreçlerde kullanılma biçimleri gibi konular tartışmaların odağında yer almaktadır. Yeni teknolojilerin hem üretim, hem iletişim alanında sunduğu olanaklar üretimin dünya ölçeğinde yayılmasını ve değişik mekanların sunduğu farklı potansiyelleri kullanabilme olanaklarını yaratmaktadır. Böyle bir üretim örgütlenmesinde en temel özellik, firmaların özellikle emekyoğun kısımlarını dışarı atarak fason üretimi desteklemeleri ve talebe göre kayıtlı ya da kayıtsız çok sayıda firma ile ilişkiye geçmeleridir. Düşey ayrışma, firmaları üretim maliyetlerinin düşürülmesi açısından karlı bulmaktadırlar; firmalar bu yolla vergi, sigorta, işçi sağlığı ve iş güvenliği, toplu sözleşme gibi konularda yasal yükümlülüklerden kurtulmakta, aynı zamanda da talebe göre çeşitli büyüklükteki firmalarla bağlantıya geçerek ücret giderlerini büyük ölçüde azaltmaktadırlar. Bu süreçte, özellikle markalaşmış uluslararası şirketler, uluslararası düzlemde mekana yayılan "taşeron zincirlerinin" en önemli aktörleri olarak ortaya çıkmaktadır. Uluslararası şirketler, farklı ülkelerde kurulmuş yabancı ortaklı fabrikalar, bunlara iş yapan taşeron fabrikalar ve atölyeler, 'çile' atölyeleri (sweatshops), mikro aile işletmelerini kapsayan bu zincirlerin en son halkasını evde çalışanlar oluşturmaktadır. Bu karmaşık taşeron zincirlerinin en önemli özelliklerinden birisi de, çok sayıda, çeşitli büyüklükte ve nitelikte firmanın, aracının, işletmenin ve evde çalışanların dahil olması nedeniyle ilişkilerin görünmezleşmesi, kime üretildiği bilgisinin muğlaklaşması ve dolayısıyla yasal hakların talep edilme olanaklarının ortadan kalkmasıdır (DİSK, Birleşik Metal İşçileri Sendikası, 2003).

Dolayısıyla, emek açısından bu sürece bakıldığında, bu modelin emeğin pazarlık gücünü azalttığı, sendikası ve güvencesiz bir konumda çalışmanın yaygınlaştığı bir çalışma ortamını hazırladığını söyleyebiliriz. Bu fason ilişkiler ağı içinde, firmalar, talebe göre farklı sa-

yıda taşeron ile çalışırken, özellikle küçük üretim birimlerinde talebin durumuna göre sözleşme usulü işçi çalıştırma, aile emeğini kullanma, ya da eve iş verme gibi yöntemlerle üretim maliyetlerini düşürme yöntemleri kullanılmaktadır. Bu firmaların pek çoğunun kayıtsız olduğu, ya da kayıtlı olsalar bile sigortalı işçi kullanmayarak veya sigortalı işçi sayısını sınırlı tutarak belirli vergilerden kaçmanın yollarını aradıkları pek çok araştırmada söz konusu edilmektedir. Bunun anlamı ise özellikle emekyoğun üretimin sürdüğü dağınık fason üretim ağları içinde emek sömürsünün giderek artması ve aynı zamanda da görünmez hale gelmesidir. Böyle bir sistem içinden bakıldığında kadınların, özellikle de evkesenli çalışanların bu üretim zincirinin en zayıf ve savunmasız halkasını oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Böyle bir kavrayış, kadınların bu emek pazarı içindeki varlık nedenini anlamamıza yardımcı olmaktadır (Eraydın ve Erendil, 2002; Benton, 1990; Castells ve Portes, 1989; Bolles, 1985; Cheng ve Greffi, 1994; Lawson, 1992; Beneria ve Roldan, 1987; Peck, 1992; Phizacklea ve Wolkowitz, 1995; DrakakisSmith, 1996; Gilbert, 1994).

Bu çalışmaların hepsinde ortak olan açıklama, çekirdek aile için 'ekmek parası' kazanan, genellikle sigortalı, erkek fabrika işçisinin önemini yitirmesi ve esnek olarak kullanılarak maliyeti düşürülmeye çalışılan emeğin ön plana geçmesidir. Bu sistem içinde kadınlar ve çocuklar, var olan toplumsal yapılar içinde en fazla sömürülen konumuna gelmektedir. Aile emeği yani para karşılığı olmayan emek kullanımı yaygın biçimde bulunmaktadır. Bu krizlere karşı kullanılan en önemli stratejilerden biridir. Piyasada talep yüksek olduğunda işçi çalıştıran küçük şirketler, piyasa daraldığında işçileri çıkararak aile emeğine başvurabilmekte ve krizlere karşı durmaya çalışmaktadırlar. Kimi küçük şirketler ise zaten sadece kontrol edilebilir bir aile emeği ile kurulmaktadır. Burada aile bireyleri arasında yapılan bölüşüm ataerki yapılar içinde şekillenmekte, ya da bireylerin farklı dönemlerdeki hiyerarşik güçlerine göre sürekli yeniden tanımlanmaktadır. Ev eksenli çalışma ise diğer emek kullanım biçimleri içinde zincirin en alt halkasını oluşturarak, karşılaştırılmayacak derecede düşük ücret ödenen ve çoğunluğunu kadınların oluşturduğu görünmez bir emek türü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kesimde örgütlenme çok sınırlı olduğu ve çok sayıda kişi işsizlik ve yoksulluk tehdidi altında bulunduğu için çok düşük ücretlerle çalışmak çaresiz olarak kabullenilmektedir (Bora,2002).

Marksist kuram, neoklasik emek piyasası kuramına karşı çıkarken, emeğin girişimci tarafından talep edildiğinde meta haline geldiğini öne sürerek, artı değer emeğin katkısı ile oluştuğunu ve üretim faktörlerinin mülkiyeti nedeniyle emeğe yapılan ödemelerin sömürü koşullarını tanımladığını belirtmektedir. Sunulan bu çerçevede kadın emeği ayrı bir kategori olarak tanımlanmamıştır. Bu çerçevede, evin tüketim ve yeniden üretim mekanı olarak tanımlanarak, kadınların evde yaptıkları işlerin üretim çerçevesinden soyutlandığı görülmektedir. Ancak, son dönemde Marksist feminist yazarlar, evin kadının önemli bir çalışma mekanı olduğunu vurgulamaktadırlar.

Emek piyasasına yönelik üçüncü kavramsal çerçeve ise *ayrışmış emek piyasası kuramıdır*. İşgücü piyasasının farklı tabakalardan oluştuğu görüşünü esas alarak, çalışma koşullarının ve davranış kurallarının farklılaştığı temel olarak iki işgücü piyasasından ve buradaki farklı süreçlerin ortaya çıkardığı yapılardan söz eden bu kuram, emek piyasasının tek düze bir yapıya sahip olmadığını da kabul etmektedir (Eraydın ve Erendil, 1999a). Bu kurama göre, birincil işgücü piyasasını kullanan ve sendikalı işçi çalıştıran firmalarda, istihdam edilecek emeğin, kullanılan teknolojiye göre tanımlandığı, bu kesimdeki girişimcilerin

emeğin becerili ve eğitilebilir olmasına dayalı olarak işgücünü seçtikleri ve bu üretim sırasında da becerilerini geliştiren işgücünün sürekliliğinin sağlanması için ücret ve çalışma güvencesi verildiği söylenebilir. Buna karşılık, ikincil işgücü piyasasında, birincil piyasada iş bulamayan işçilerin beceri düzeyleri ne olursa olsun güvencesiz koşullarda ve görel olarak daha düşük ücretlerle çalışarak işgücü piyasasına katılabildikleri belirtilmektedir. Çoğunlukla kayıt dışı kesimi oluşturan bu piyasada kadın işgücü yoğun şekilde istihdam edilmektedir (Benton,1990; Standing, 1989). Kadın işgücünün meslek eğitiminin kısıtlı olması ve mesleki beceri edinmesindeki engeller nedeniyle ikincil işgücü piyasasına katılabildiği, ya da beceri ve işe bağımlılıklarının az olması nedeniyle ucuz ve güvencesiz işgücü arzını oluşturdukları belirtilmektedir (Nielsen,1990).

Son yıllarda özellikle esnek üretim ve küreselleşme yazınında ortaya çıkan görüş ise, üretim örgütlenmesi ile emek süreçlerinin belirli bir emek tipini tanımlaması ve bazı iş kollarındaki emek gereksinimlerinin kadın emeğinin niteliğine uygun düşmesidir (Sloane, 1980; Robert,1983). Dolayısıyla, cinsiyet farklılığına dayanan kabuller sonucunda kadın işgücüne belirli roller ve nitelikler yüklenmekte ve bu yüklenen nitelikler bilinçli olarak pekiştirilmektedir (Massey, 1983; Jenson, 1994). Bunun sonucunda kadın işi erkek işi şeklinde tanımlamalar gündeme gelmektedir (Philips, 1983). Ancak bu tanımların ülkeden ülkeye değiştiği, bu nedenle de din ve kültürün tanımladığı zihniyetin ve kadına atfedilen rollerin de kadın işinin tanımlanmasında etkili olduğu iddia edilmektedir (BekataMardin ve diğerleri, 2000).

Eveksenli çalışmayı cinsiyete dayalı ayrımcılık, ataerkil ve hakim ideolojiler çerçevesinde ele alan yaklaşımlar

Bu grupta yer alan çalışmalar, kadının toplumdaki yerini, kadına ilişkin tasavvurlar ve ataerkil aile yapılanmasında yansımaları bulan iktidar ilişkileri çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, aile içinde cinsiyete dayalı işbölümü, kadının ev dışında çalışmasına ilişkin tavır ve aslında kadınların da bu yapı içerisinde içselleştirip kabullendikleri bakış açıları ortaya konurken, aynı zamanda da kadınların, güçlerini farkettikçe bu iktidar biçimlerine karşı uyguladıkları stratejiler vurgulanmaktadır. Ayrıca, kadınların emek piyasasına katılmasıyla birlikte ortaya çıkan olumlu/olumsuz sonuçlar ve farklı ülke deneyimlerinden yararlanarak ortaya konulan örgütlenme ve hak talep etme olanakları irdelenmektedir. Bu çalışmalar, kadın emeğinin hangi mekanizmalarla ulusal veya uluslararası üretim ve emek örgütlenmesinin parçası haline geldiğini ve bunun sürdürülme koşullarının nasıl yaratıldığını kavramak açısından da çok önemlidir; bir başka deyişle, toplumsal ve kültürel faktörler ile esnek emek örgütlenmesi koşullarının nasıl çakıştığı, birbirini beslediği ve yeneden üretildiği göz önüne serilmektedir (Eraydın ve Türkün, baskıda).

Dolayısıyla, bu gruptaki pek çok çalışmada kadının işgücü piyasasına katılımı ile aile içinde konumu birlikte irdelenmeye çalışılmaktadır. Buradaki temel sav, aile içindeki kadın erkek eşitsizliğinin emek piyasasına da yansıdığı ve kadın emeğinin daha ucuz, düzensiz ve güvensiz koşullarda istihdam edildiğidir. Bu durum, kadının eğitim ve beceri düzeyi gibi faktörlerden değil, evle ücretli iş arasındaki ilişkiden/çelişkiden kaynaklanmaktadır. Kadının evdeki tüm sorumluluklarının devam etmesi ve işteki çalışma koşullarını ve saatlerini ailenin yaşam çerçevesi içinde düzenlemeye çalışması, kadını işgücü piyasasında dezavantajlı konuma sokmaktadır (Stratigaki ve Vaiou, 1994).

Toplum, aile ve kadın üçlüsü içinde kadını tanımlayan bir diğer kavramlaştırma ise toplumsal ayrımcılık konusunda önemli ipuçları sağlamaktadır. Özellikle kalkınma sürecindeki ülkelerin hanehalklarına ilişkin araştırmalarda kadınla ilgili yazın, bir yandan teslimiyet, diğer yandan dayanışma motifleri üzerine kuruludur (Boserup, 1970). Bu çerçevede hanehalkları, sosyoekonomik sisteme uyum sağlamaya çalışan karar verme ve dayanışma birimleri olarak tanımlanmakta ve düşük ücretlerin, düzensiz gelirlerin ve güvencesiz işin söz konusu olduğu ortamda, ancak aile bireylerinin gelirlerinin aile içinde toplanması ile bir ekonomik sıçrama yapılabileceğini göstermektedir. Bu koşullarda hanehalkı içinde kadının geleneksel rolleri de devam ettiği sürece çalışmasına 'göz yumulmaktadır'. Zor yaşam koşullarında aile bir yandan bütünlüğü sağlamaya çalışıp geleneksel değerlere sıkı sıkıya sarılırken, öte yandan kadının emeğinin kullanılmasının ailenin gelirini artırdığı kabul edilmektedir. Bu durum ailenin toplum içindeki ekonomik konumunu değiştirebilmek için bir zorunluluk kabul edilmekte ve kadının aile içindeki geleneksel rolü devam etmektedir (Nash ve Safa, 1976). Bu konuda diğer bir yaklaşım ise akrabalık bağları ve bir emek alış veriş (paralı veya parasız) ile tanımlanan sosyal çevre içinde kadını ele almak şeklinde özetlenebilir. White (1994) İstanbul'da evde örne işi yapan kadınları incelerken, aileyi bir araştırma birimi olarak almayı yetersiz bulmakta ve kadının kimliğinin aile ile birlikte, sosyal çevredeki yüklediği işlevler ve yaptığı üretimle tanımlanabileceğini öne sürmektedir. Bu tür bir yaklaşımda kadın emeğinin ne şekilde kullanıldığını, sosyal yapı içinde nasıl şekillendiği veya sosyal yapıyı nasıl etkilediği önem kazanmaktadır.

Vurgulanan bir başka nokta ise, geleneksel değerler sisteminin geçerli olduğu toplumsal kesimlerde, kadının çalışmasının aile için olumsuz bir toplumsal statü simgesi olmasıdır (Pessar,1994; Beneria ve Roldan, 1987). Kendini geçindirebilecek bir erkek ile evlenmiş olmanın getirdiği saygıdeğer role sahip olmayan kadın, erkek ailesini geçindirebilecek duruma gelince dışarda yaptığı işi bırakmakta ve ev kadını rolüne tekrar geri dönmektedir. Koca ise, evi geçindirebilecek gelire sahip olunca hemen kadının işten ayrılması gibi bir taleple gelmektedir. Diğer bir deyişle, kadının ev dışında çalışması katlanılması gereken geçici bir durumdur.

Evde üretim yapmak bu bağlamda daha kabullenilebilir bir konum olarak değerlendirilmektedir. Koca veya babanın dışarıda çalışmaya izin vermemesi ya da aile ve çocuk konusunda kadınların üstlendikleri sorumluluklar, en azından belli dönemlerde engelleyici rol oynamaktadır. Bu durumda kadınlar, aile geliri yetmediğinde, ya da kendileri ve çocukları açısından bir yoksulluk durumu ortaya çıktığında kendi becerilerini paraya dönüştürmeye çalışmaktadırlar. Bu tür bir gelir, hayatı kolaylaştıran tüketim harcamaları (telefon parası, ev aletleri gibi), başka türlü alamayacakları giyim kuşam, ancak öncelikli olarak da çocukların eğitim harcamaları, ya da kızların çeyizi için kullanılmaktadır. Ancak, her ne kadar zaman ve emek harcanmış olursa olsun, eve iş alma, çalışmak anlamına gelmemekte ve bu kadınların ev kadını rollerinde bir değişim olmamaktadır (Mies,1986; White,1994). Pek çok çalışmada, kadının ev dışında çalıştığı koşullarda bile ev içindeki sorumluluklarında bir eksilme olmadığı gibi, aile ile ilgili kararlarda da söz yetkisinin artmadığı ifade edilmektedir. Bu durum çalışma olarak algılanmayan evkesenli çalışmada daha da belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Evin erkek bireyleri evişlerini daha eşitlikçi paylaşmaya niyetli değilse, bu konuda yardım yine ailedeki kadınlardan talep edilmektedir. Kadının annesi, evde olup çalış-

mayan ya da okumayan/okuyamayan genç kadınlar, bazen de evin kız çocukları bu zorlukları paylaşmaktadır. Dolayısıyla, ailenin diğer kadın bireyleri de fazladan sorumluluklar yüklenerek zarar görmektedirler (Eraydın ve Türkün, baskıda; Eraydın ve Erendil, 1999b; Hattatoğlu, 2000, 2002; Kümbetoğlu, 1996; Dedeoğlu, 2000).

Bu konuda yapılan araştırmalarda, çoğunlukla kadınların oluşturduğu eveksenli çalışmanın görünmezliği ve yok sayılması kadının evde ürettiği değer hem toplumun hem de kadınların gözünde yok sayılması ile ilişkili olduğu vurgulanmıştır. Bu işlerin düzensizliği, dağınıklığı ve çok düşük ücretli olmasıyla nedeniyle aile bütçesine katkısı gözardı edilmektedir. Ancak bu görünmezlik ataerkil yapının dayatmaları sonucunda kadınların uyguladıkları stratejilerden de kaynaklanmaktadır. Kadınlar kazandıkları bu küçük miktarlardaki paraları kocalarından saklamaktadırlar ki kendi istekleri doğrultusunda harcayabilsinler ve el konulmasın. Kadınlar, aynı zamanda bu süreç içinde 'patriarkal pazarlık' yaparak aile içindeki güçlerini artırmaya çalışmaktadırlar; ancak bu da kadının varolan sistemi içselleştirmesi anlamına gelmektedir (Hattatoğlu, 2001; Kandiyoti, 1988). Diğer bir deyişle, kadınlar güç alanlarını görel olarak genişletmeye çalışırken, erkekler de sahip oldukları ya da olmak istedikleri mutlak güç ve iktidar alanlarını kaybetmemeye çalışmaktadırlar ve bu güç alanları genellikle para üzerinden iktidara dönüşmektedir. Kadınlar evde yaptıkları işleri "boş zamanı değerlendirme" ya da "aile bütçesine katkı" gibi ifade etmekte, kimi zaman da, aslında erkek egemenliğinin yarattığı toplumsal baskıyla, yapılan işi hem kocalarından hem de komşu çevresinden saklamaktadırlar. Çünkü para karşılığı çalışmak, ailenin erkeklerini toplum gözünde eve yeterince para getirememek gibi iktidarı sarsıcı bir konumda bırakmaktadır. Dolayısıyla, bu alana girildiğinde, kadınların ve erkeklerin anlam dünyalarının çözümlenmesi gereği de ortaya çıkmaktadır (Hattatoğlu, Işık ve TürkünErendil, 2002).

III. Eveksenli çalışma biçimleri, bu çalışmanın yaygınlaştığı sektörler, çalışma koşulları ve görünmezlik

Eveksenli çalışma bilindiği gibi evde ya da evin yakın çevresinde yapılan çalışmadır ve aslında yüzyıllardır süren bir çalışma biçimidir. Bilindiği gibi eve iş verme, sanayi devrimiyle birlikte henüz fabrika türü üretimin yaygınlık kazanmadığı koşullar altında parça başı ya da metre başı iş olarak özellikle tekstil alanında gerçekleşti. Teknolojinin gelişmesi ve yeni makinaların kullanılmaya başlanması, üretimin tek çatı altında yapılmasını daha işlevsel ve ekonomik hale getirmesiyle birlikte eve iş vermenin yaygınlığını yitirdiğini biliyoruz. Bu eğilim nedeniyle, modern üretim biçimlerinin gelişmesiyle bir "ara" form olarak düşünülen eveksenli çalışmanın tümünden ortadan kalkacağı varsayılmaktaydı; ancak eveksenli çalışmanın değişik biçimlerinin hiç bir zaman tümüyle yok olmadığı ve özellikle 1980'ler sonrasında maliyetleri düşürmek kaygısıyla ve "esnek üretim" örgütlenmesi çerçevesinde dünyada yeniden yaygınlık kazandığı gözlenmektedir. Son yirmi yılda eveksenli çalışmanın çeşitlendiği ve eveksenli çalışanların sayısında ciddi bir artış olduğu pek çok araştırmada söz konusu edilmektedir. Enformel çalışmanın bir özelliği olarak eveksenli çalışanların sayısına ilişkin doğru bilgiye ulaşmak zor olmasına rağmen üretimden yola çıkarak yapılan araştırmalar ya da alan araştırmaları kayıtsız alanda yer alan bu tür emeğin dünya çapında çok yüksek düzeylere ulaştığını göstermektedir (Peck, 1992).

Eveksenli çalışanların kimler olduğuna bakıldığında, bunların genellikle kadınlar oldu-

ğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin Türkiye'de istatistiki veriler, bu oranın zaman içinde bir miktar değişim göstermesine rağmen 2001 yılında yüzde 86.2 olduğunu ve yıllar içinde erkeklerin bu alana katılımında geçmiş yıllara göre artış yaşandığını göstermektedir (DİE, Hanehalkı İlgücü Anketleri). Ancak bu anketlere yansımaya değerli veriler düşünüldüğünde, evkesenli çalışan kadınların oranının daha yüksek olduğu beklenmelidir. Evkesenli çalışma daha önceki bölümde de söz edildiği gibi çeşitli nedenlerle ortaya çıkmaktadır; genel olarak üretim örgütlenmesindeki değişim ve ataerkil aile yapılanmasına bağlı olarak ortaya çıkan evkesenli çalışma biçimi, yaşanan krizlerle, iş kayıplarıyla ve işsizliğin artmasıyla ilişkili olarak zorunlu bir çalışma biçimine dönüşmektedir.

Evkesenli çalışanları üç grupta incelemek mümkündür: kendi hesabına çalışanlar, sipariş üzerine çalışanlar ve bağımlı çalışanlar. *Kendi hesabına çalışanlar*, kendi karar verdikleri malzeme ile yine kendi karar verdikleri ürünleri tasarlayıp üreterek bunları pazarlarda, sokaklarda ya da dükkanlarda kısmen kendi belirledikleri fiyatlarla satarlar. Bu ürünler arasında, yiyecek (poğaç, simit, tatlı), dokuma, nakış, dantel gibi el işlerini ve hediyeelik eşya gibi ürünleri sayabiliriz. *Sipariş üzerine çalışanlar* ise üretimlerini siparişi verenin istediği modelde, istediği malzemeyi kullanarak ve yine talep edenin belirlediği zamanda teslim edecek şekilde yaparlar. Bu tür çalışmada ücret pazarlığı sipariş edenle üreten arasında gerçekleşir; bu biçim daha çok konu komşu ve tanıdıklar arasında ya da dükkana iş yapmak şeklinde gerçekleşir ve yukarıda sayılan ürün çeşitlerinde yoğunlaşır. Üçüncü tür evde çalışma ise bir araçtan, taşerondan, veya işverenden iş almak yoluyla yapılır ve işi verenin istediği zamanda ve nitelikte üretilir; genellikle parça başı, metre başı veya kilo gibi ölçülebilir parametrelerle ücretlendirilir. Bu çalışma biçimi, dokuma, konfeksiyon, makine ve el nakışı, piko, yorgan dikimi, altın, gümüş işçiliği, takı, oyuncak, ayakkabı, kutu, elektronik, sigaratütsü, mum, yiyecek (sos, baharat, salça, kuruyemiş, turşu, sucuk, börek, mantı, ev yemekleri, bitki toplanması ve kurutulması, fıstık, badem kırma) gibi çok farklı imalat sanayi ve üretime yönelik alanlarda (paketleme, ambalaj, iplik temizleme, elektrik aksamının montajı, bobin sarma) ve hizmet sektöründe (kuaför hizmetleri, tasarım hizmetleri, ev pansiyonculuğu) yaygın olarak görülmektedir. Bu grupta çalışanlar *bağımlı çalışanlar*, diğer bir deyişle işçidirler. Ancak hem Türkiye'de hem de dünyada bu çalışma biçimlerinin tek başına bulunmadığı ve bir kişinin bu üç tür işi aynı gün içinde bile birarada gerçekleştirdiği gözlenmektedir. Bu tür işlerin talebe ve zamana göre birarada yapılması, evkesenli çalışmanın bağımlı niteliğinin çoğu kez gözardı edilmesine ve genellikle kendi hesabına çalışan, hatta *küçük girişimci* olarak nitelendirilmesine yol açmaktadır (EvEksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, 2001, 2002, 2004).

Evkesenli çalışma yıllardır yapılan bir çalışma türü olmasına rağmen hem enformel alanda kalmasından hem de özellikle kadın işi olmasından kaynaklanan bir *görünmezliğe* sahiptir. İlgücü piyasası istatistiklerine bakıldığında, evkesenli çalışanlar "evkadını" ya da "işsiz" statüsünde görülmektedirler. Kadınlar kendilerini "çalışan" statüsünde görmediklerinden, bu bilgilerin toplandığı sırada verilen cevaplar, kadınların çalışmalarına rağmen "evkadını" statüsünde yansıtılmasına neden olmaktadır. Daha önceki bölümde de ifade edildiği gibi, işlerin süresizliği, dağınıklığı, elde edilen gelirin düşüklüğü ve bu tür çalışmanın aile geliri yükseldiğinde terk edileceği inancı kadınların kendilerini çalışan olarak görmelerini engellemektedir. Ayrıca, kültürel olarak evli kadının "evkadını" statüsünde olması ve erkeğin evi geçindirebilecek düzeyde para kazanması hem erkek hem de kadın olarak daha

yüksek bir statüyü simgelemesi yapılan işin yakın çevreden bile saklanmasına ve gizli kalmasına neden olmaktadır. Bu durum pek çok ülkede benzerlikler göstermektedir. Ancak gelişmiş ülkelerde evkesenli çalışanların göçmen ya da azınlık gruplarından kadınlar olduğu düşünülürse (İngiltere'de Asyalı, Avusturalya'da Vietnamlı kadınlar), bu kadınların kimi zaman kaçak olarak çalışmaları, kimi zaman da haklarını bilmemeleri işgücüne katılma biçimlerinin gizli kalmasına neden olmaktadır. Bazı ülkelerde ise devletin sağladığı kaynaklara ancak çalışmama koşuluyla ulaşılabilen ve evkesenli yapılan işler beyan edilmemektedir (EvEksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, 2001, 2002, 2004; DISK, Birleşik Metal İşçileri Sendikası, 2003). İşi verenler ya da araçlar açısından bakıldığında ise, eve verilen işlerin saklı tutulması, vergi ve sigorta gibi yükümlülüklerden kaçmak ve fiyatları istedikleri gibi belirlemek gibi avantajlardan dolayı ortaya çıkmaktadır.

Evekseenli çalışmanın hangi koşullar altında yapıldığı incelendiğinde, evde yapılan işlerin sanıldığı gibi günün belirli saatlerinde diğer işlerin arasında yapılan işler olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ücretlerin düşük olması geçimlik para kazabilmek için kişilerin kabul edilmiş çalışma sürelerinin çok üzerinde çalışmaya razı olması anlamına gelmektedir. İş yükünün ağırlığı, evdeki çocuklar ve özellikle genç kızların çalışmaya katılmasına ya da ev içi sorumluluklarının artmasına yol açmaktadır; dolayısıyla bu tür çalışma çocuk emeğinin çok yoğun kullanıldığı bir çalışma biçimidir.

Bunun yanısıra, evde çalışmanın iş güvenliği ve sağlık açısından çok sorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır; evde yapılan işlerin bir kısmında kimyasal içerikli yapıştırıcılar veya tiner kullanımı, boncuk, iğne, tıg gibi malzemelerin kullanımı hem çalışanlar açısından iş kazalarına neden olmakta hem de özellikle çocuklar açısından ciddi tehlikeler oluşturmaktadır. Ayrıca çalışanların çoğunda bir zaman sonra kireçlenme, varis, bel ve boyun fitiği problemleri, göz bozuklukları, toza bağlı akciğer hastalıkları gibi meslek hastalıkları oluşmaktadır. İşverenler veya araçlar çalışanlara, iş risklerine karşı koruyucu malzeme sağlamamakta, çalışanlar herhangi bir sağlık denetimine tabi tutulmamakta, hastalık ve iş kazası durumunda sağlık hizmetlerinden yararlanamamaktadırlar. Evkesenli çalışmaya bağlı sigortaları olmadığı için, başka türlü sigorta olanakları olsa bile (eş üzerinden SSK, isteğe bağlı BağKur), iş kazasına uğradıklarında ya da meslek hastalıkları oluştuğunda iş kazasimeslek hastalığı nedeniyle tazminat, hastane bakım ve tedavi imkanlarını kullanamamaktadırlar. İş üzerinden sigortalanamadıkları için zaten emeklilik söz konusu değildir (DISKBirleşik Metal İşçileri Sendikası, 2003).

Evekseenli çalışanlar genellikle işi aracından alırlar ve işi hangi ana firmaya ya da ona bağlı taşeronuna yaptıklarını bilmezler. Aracının istediği fiyatı dikte etmekte kullandığı en önemli araç gizlilik; diğer bir deyişle, çalışanlar yaptıkları ürünün nerede satıldığı ya da kaçta satıldığı konusunda bilgi sahibi değildirler; dolayısıyla, aracının işverenle kaçta anlaşığından, yüzde kaçını kendine ayırdığından haberdar olmazlar. Araçlar ise bu avantajlardan yararlanarak karlarına en yükseğe çıkarma, çoğu durumda yüzde 70'e varan payı kendilerine ayırma olanağına sahip olurlar. Böyle bir örgütlenme, çalışanların pazarlık güçlerini azaltmakta ve sadece sürekliliğin olması beklentisiyle çok düşük ücretlere razı olunmaktadır. Dünya ölçeğinde örgütlenen üretim ya da pazarlama zincirleri söz konusu olduğunda bilgiye ulaşmak daha da zor olmaktadır çünkü bu zincirlerin halkalarını oluşturan çok sayıda taşeron ve aracı bulunmaktadır.

IV. Dünyada ve Türkiye’de çalışma yasalarında değişim

Eveksenli çalışanlar, dünya ölçeğinde giderek yaygınlaşan bir emek türünü oluşturmalarına rağmen en korunaksız ve güvencesiz grubu oluşturmaktadırlar. Dünyanın pek çok yerindeki çalışma yasaları çerçevesinde, işçi olarak kabul edilmemekte ve dolayısıyla, diğer işçilerin kullandığı haklardan yoksun kalmaktadırlar. Çalışanların sayılarının bilinmemesi, enformel alanda varolma, karmaşık taşeron zincirleri içinde görünmezlik, çalışanların işveren ya da aracı konusunda bilgi sahibi olmamasının yarattığı güçsüzlük; aynı zamanda yoksulluk ve işsizlik tehditi altında düşük ücretlere ve kötü çalışmalarına razı oluş örgütlenme ve hak talep etme olanaklarını da sınırlamaktadır.

Ancak bütün bu olumsuzlukların yanısıra, dünyada farklı sektörlerde yer alan çok sayıda işyerinin artık işyeri dışına taşan ve genişleyen iş örgütlenmelerine yönelmeleri, işyeri ve işçi tanımlarının da yeniden gözden geçirilmesine yol açmaktadır. Bunun sonucunda işyerinin dışında istihdam edilen ve görünmezleşen emeğin yeniden sisteme dahil edilmesinin yolları da bulunmaya çalışılmaktadır. Eveksenli çalışmanın dünya çapında yaygınlaşması, önemli bir emek haline gelmesi ve rekabetin uluslararasılaşmasıyla birlikte Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), bu tür çalışmanın uluslararası standartlarını oluşturmak üzere 1996 yılında evde çalışanlarla ilgili 177 sayılı Sözleşme’yi ve 184 sayılı Tavsiye Kararı’nı imzaladı. 177 sayılı Evde Çalışma Sözleşmesi evde çalışan işçilerin kimler olduklarını ve hangi işçilik haklarından yararlanmaları gerektiğini belli standartlara bağlarken 184 sayılı Tavsiye Kararı uygulama açısından ilkelere rehberlik eden tanımları, uygulama kapsamını ve uygulamanın nasıl yapılacağına dair bilgileri ve öncelikleri saptamıştır. Sözleşmeye göre, evde çalışanlar, işverenin işyerinde değil, kendi evlerinde veya kendi belirledikleri başka bir yerde, bir ödeme karşılığında, özelliklerini işverenin belirlediği bir mal veya hizmeti üreten, diğer bir deyişle bir işverene bağlı çalışan işçilerdir. Dolayısıyla, sözleşme, evde çalışanların diğer ücretlilerle eşit muamele görmesini teşvik eder. Bu eşitliğin, evde çalışanların kendi seçtikleri örgütleri kurma, bunlara üye olma, faaliyet ve istihdama ilişkin ayrımcılığın engellenmesi, iş sağlığı ve iş güvenliği alanında koruma, ödeme, yasal güvenlik, mesleki yetiştirmeye katılım, istihdam ve çalışmaya başlamada asgari yaş ve analık koruması konularında sağlanması gerekmektedir. Bu sözleşmenin bağlayıcı hale gelmesi için sözleşmenin ülke hükümetleri tarafından imzalanması gerekir. 1998’de Avrupa Komisyonu Avrupa Birliği üyesi ülkeleri sözleşmeyi imzalamaya çağıran bir tavsiye kararı aldı. Ancak Sözleşme ilk olarak 1999’da sadece Finlandiya ve İrlanda tarafından imzalandı. Bu sözleşme henüz çok az ülke tarafından onaylanmasına rağmen evde çalışanların uluslararası platformda tanınması açısından çok önemlidir; en azından bu konuda ülke politikalarının oluşturulması ve asgari ücret ve sosyal güvenlik gibi konularda özel yasaların çıkarılmasına dayanak oluşturmaktadır (HomeNet Uluslararası Ev Eksenli Çalışan İşçiler Ağı, 2001).

Türkiye’de Haziran 2003’de 1475 sayılı eski İş Kanunu yerine 4857 sayılı İş Kanunu yürürlüğe girdi. Yeni İş Yasası üç temel ilkeye dayanmaktadır; bunlar iş güvencesi, esnek çalışma ve AB Yönergelerine uyumdur. Yasanın genel gerekçelerine bakıldığında, yeni teknoloji nedeniyle yeni çalışma türlerinin hızla yaygınlaşması, işin düzenlenmesinde yepyeni model ve uygulamaların ortaya çıkmasının kısmi süreli, çağrı üzerine çalışmalar, ödünç iş ilişkileri, iş paylaşımı modelleri, belirli süreli hizmet sözleşmelerinin ve alt işveren

uygulamalarının yaygınlaşması örnek olarak gösterilmiştir. Teknolojik ve ekonomik gelişmeler, bir işyeri çerçevesinde mal ve hizmet üretimi ile pazarlama ve müşterilere sunulmasında çok yönlü ve yapısal değişiklikleri beraberinde getirmiş ve bir işyerinin amacının gerçekleştirilmesinde işyerinin kurulu bulunduğu "yerin" dışına taşılmasına neden olmuştur. İşveren, "iş organizasyonunu" işçinin evine, bağımsız bir işyeri niteliğinde olmayan irtibat bürolarına veya yurt genelinde (ilaç fabrikası satış elemanları gibi) veya ilin içinde (beyaz eşya bakım ve onarım işlerinde çalışanlar gibi) işlerin yürütüldüğü bir örgütlenmeye kadar genişletmek gereksinimini duymuştur. Devrim niteliğindeki bu değişmelerin çalışma hayatına ve iş yasalarına yansımamasının düşünülmemeyeceği, hatta klasik iş hukuku literatüründe işçinin ve işyerinin tanımında bile ciddi değişmeler ortaya çıktığı, işçinin işyerinde işverene bağımlı olarak bir ücret karşılığında çalışan kişi olduğu biçimindeki tanımın artık tüm çalışanları ifade edemediği ifade edilmektedir. Kabullerdeki bu değişimler yeni yasada da ifadesini bulmaktadır. Yasaya göre, "işveren tarafından mal ve hizmet üretmek amacıyla maddi olan ve olmayan unsurlar ile işçinin birlikte örgütlediği birime işyeri denir." Ayrıca, "işverenin işyerinde ürettiği mal ve hizmet ile nitelik yönünden bağılılığı bulunan ve aynı yönetim altında örgütlenen yerler (işyerine bağlı yerler) ile dinlenme, çocuk emzirme, yemek, uyku, yıkanma, muayene ve bakım, beden ve mesleki eğitim, avlu gibi diğer eklentiler ve araçlar da işyerinden sayılır." "İşyeri, işyerine bağlı yerler, eklentiler ve araçlar ile oluşturulan iş organizasyonu kapsamında bir bütündür." Bu tanımlara paralel olarak, işyerinin mal ve hizmet üretimi için ayrı bir alan kullanması halinde "amaçta birlik" ve "yönetimde birlik" şartları uygulanacaktır; "amaçta birlik" aynı teknik amaca bağlı olarak üretimde bulunma anlamına gelirken, "yönetimde birlik" aynı yönetim altında örgütlenmiş olmak olarak tanımlanmaktadır.

Avrupa Birliği müktesebatında işçi ve işveren arasındaki hukuki bağı açıklamak üzere "iş sözleşmesi" ve/veya "iş ilişkisi" deyimleri kullanılmaktadır. Birlik hukuk kaynaklarında, örneğin yönergelerin başlıklarında dahi (örneğin 91/533, 91/383, 99/70 sayılı Yönergeler) "iş sözleşmesi" ve "iş ilişkisi" deyimleri özdeştir; yasada da Avrupa Birliği müktesebatına uygun şekilde, işçi ve işveren niteliğinin kazanılmasında iş sözleşmesine göre çalışmanın varlığına bakılacağı vurgulanmış, ayrıca kurulan hukuki bağı "iş ilişkisi" olarak isimlendirileceği de birinci fıkrada düzenlenmiştir. Buna bağlı olarak, işçi tanımı yapılırken, 2821 sayılı Kanunun 2'nci maddesinde olduğu üzere, iş sözleşmesine dayanarak çalışma yeterli görülmüş, işçi tanımında işgücünü işverene sunan bir varlık olarak "gerçek kişi" özelliği vurgulanmıştır. İş sözleşmesi deyimini de getirilmek suretiyle işçilerin kapsamı genişletilmiştir. Dolayısıyla, iş sözleşmesinin varlığını ispat eden herkes yasa kapsamına alınmıştır. Diğer yandan Avrupa Birliği müktesebatında işçi esas itibarıyla iş sözleşmesine göre bağımlı çalışanlar olarak kabul edilmekle beraber, doğrudan bir iş görme borcuna dayanmayan, amacı "eğitim" olup işyeri ortamında ilişki kuran kimselerin (çıraklar ve staj yapan öğrenciler) de iş sağlığı ve güvenliği konularında "işçi" kavramına dahil edilmekte ve işçilere uygulanan şartlardan yararlandıkları görülmektedir. Bu açıdan da Birlik müktesebatına paralel düzenleme getirilmiş ve 77 nci maddede çırak ve stajyerler de iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinden yararlanacak kimseler arasına alınmışlardır. İşveren tanımı için de, 2821 sayılı Kanunun 2 nci maddesi göz önünde tutulmuş, "gerçek ve tüzel kişiler" dışında iş sözleşmesine göre işçi istihdam eden ve tüzel kişiliği bulunmayan kurum ve kuruluşların da "işveren" sayılacakları

birinci fıkra hükmünde açıkça gösterilmiştir. Hatta bu hususta 2821 sayılı Kanunda "tüzel kişiliği olmayan kamu kuruluşları" denilmesine rağmen, aynı durum özel hukuk alanında da söz konusu olabileceğinden (örneğin adi ortaklıklar gibi), kamu ve özel kesim ayırımı yapılmaksızın işçi sayılan gerçek kişileri çalıştıran, ancak tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşların "işveren" sayılacakları hükme bağlanmıştır (Kaçan, 2004).

Yeni kanuna evekseenliler açısından bakıldığında, bu grubu görünür kılacak hükümlerin yer aldığı görünmektedir; özellikle işyeri tanımında getirilen değişiklik evekseenli çalışanların işçi statüsüne alınabilmesinin olanaklarını yaratmıştır. Çünkü üretimin örgütlenmesinde aynı teknik amaca bağlı olarak örgütlenmenin bir ucu evde çalışan kadınlara kadar uzanabilmektedir; yani üretim zincirinin en alt halkasını teşkil eden evde çalışanlar da işi evde yapıyor olmalarına rağmen işyerinin bir parçası durumundadırlar. İşyerinin bu yeni tanımları ile evde işçi olarak çalışanlar yasa kapsamına alınmıştır. Yasaya göre nitelikleri bakımından en çok 30 işgünü süren işler sürekli iştir; diğerleri süresiz iş kapsamındadır. Bu işlerde çalışanlar işçidir ancak yasanın birçok maddesinden yararlanamazlar. Bildiğin gibi evde çalışanlar yasa kapsamında olsalar bile denetimi oldukça zordur çünkü kayıtdışıdırlar ve hiçbir işveren bunlardan bize bahsetmez. Dolayısıyla, çalışanları kayıt altına alabilmek için denetim modelinin de buna göre şekillendirmesi zorunludur. İşyerlerinde üretim şemasının incelenerek kimlerin hangi işi nerede yaptığı tespit edilebilir ya da kadınlara verilen işlerin kaydedildiği ve bunların paralarının ödendiği yasal olmayan makbuz ya da defterler gözden geçirilebilir. Kadınların ise, görünür olmak ve yasal haklarından yararlanmak için örgütlenerek haklarını aramaları ya da bireysel başvurularla işçi olduklarını kabul ettirmeleri gerekmektedir (Kaçan, 2004).

V. Dünyada ve Türkiye'de evekseenli çalışanların örgütlenme deneyimleri

Yasalardaki değişen tanımlar ve sağlanan hakların uygulamaya konması, evekseenli çalışan kadınların bu hakların farkına varmaları ve örgütlerini kurarak haklarını aramaları ile mümkün olabilmektedir. Evekseenli çalışma, uzun bir süre, diğer enformel çalışma biçimlerinde olduğu gibi geçici bir olgu olarak algılandı ve zaman içinde kayıtlı ekonomiye dahil olacağı düşünüldü. Dolayısıyla, sendikalar evekseenli çalışanları örgütlenme yapılarının içine almayı düşünmediler ve kimi zaman da evekseenli çalışanlar, kayıtlı alanda çalışanlar ve sendikaya üye olanlar açısından bir tehdit ya da rakip olarak algılandı. Sendikaların bütün dünyada güç kaybına uğraması, kazanılmış hakların kaybedilmesi ve sınırlı finansal kaynakların mevcut üyelere kullanılması önceliği sendikaların bu alanda fikir üretmesini de engellemiş oldu. Ancak bugün artık tüm dünyada farklı konumlarda çalışanların birlikte örgütlenmesi gereği ön plana çıkıyor çünkü kayıtsız alanda sendikasız, sigortasız ve çok düşük ücretlere çalışmaya razı kişilerin sayısının artması ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması örgütlü emeğin gücünü kırıyor; dolayısıyla, uzun vadede herkes açısından yararlı sonuçları olabilecek bir mücadelenin bütün çalışanları kapsamak zorunda olduğu bilinci yerleşiyor.

Dünyada evekseenli çalışanların sendika çatısı altında ya da desteğiyle örgütlenmeleri, bulunduğu yerin yasalarına ve koşullarına göre çeşitlilik göstermektedir ancak bu yolla çok ciddi kazanımlar elde edilmiştir. Uluslararası işçi sendikalarına bakıldığında, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) informal çalışanların sendikalar tarafından örgütlenmesine yönelik çalışmalar yapıyor ve bu amacı gerçekleştirebilmek için bir tavsiye

kararı almış durumda. Bunun yanısıra Kanada, Avusturya, Almanya, Portekiz, Hollanda, Hindistan, Güney Afrika, Şili, Brezilya, Kolombiya, Gana ve Senegal'de evkesenli çalışan işçileri örgütleyen işçi sendikaları bulunmakta. Avrupa'da evkesenli çalışanların en önemli örgütlenmesini Portekiz, Madeira'da 1970'li yıllarda örgütlenme çalışmaları yürüten Nakış İşçileri Sendikası (SIBTTA) gerçekleştirmiştir. Bu sendika bu sektörde çalışanların tümünü aynı çatı altında birleştirerek bir güç oluşturmuş ve sendikanın bölge hükümeti tarafından kabul görmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda evde çalışan işçiler, sosyal güvenlik, emeklilik ve işsizlik ödeneği gibi haklara kavuştular. Diğer Avrupa ülkelerinde sendikaların bu kapsamda bir örgütlenmesi olmamasına rağmen evde çalışanlar için uygulamaya konan yasalar, evkesenli çalışanları asgari ücret, emeklilik hakkı gibi diğer işçilerin yararlandığı haklardan yararlandırmaktadır. Örneğin Almanya'da evkesenli çalışanların çoğunun otomotiv sektöründen olması nedeniyle IG Metall sendikası bu konuda uzmanlaşmış kişiler aracılığıyla evkesenli çalışanlara ulaşıyor ve daha yüksek gelir elde edebilmek için mücadele ediyor. İtalya'da ise sendikalar ve kadın hareketi tarafından gerçekleştirilen bir kampanya sonucu 1970'lerde evkesenli çalışanları koruma altına alan yasa kabul edildi (EvEksenli Çalışan Kadınlar Grubu, 2001).

Avustralya'da Tekstil, Giyim ve Ayakkabı İşçileri Sendikası (TCFUA) da yaptığı araştırmalar sonucunda evde çalışmanın yaygınlığını, kötü çalışma koşullarını ve düşük ücretleri ortaya çıkardı ve 1987'de iş yasaları, işyeri dışında çalışanları da kapsar hale getirdi. Bunun sonucunda evde çalışanlar sendikaya üye olma hakkını da kazanmış oldu. Ancak hükümetin sanayinin geliştirilmesi ve ihracatın artırılması için yasaları gevşetmesi sonucunda evkesenli çalışanlar üzerinde de baskılar arttı. Bunun üzerine başlatılan kampanya ile evkesenli çalışanların konumları gözler önüne serildi ve 1997'de sendika "Adil Giyim Kampanyası"nı başlattı. Bu kampanya, küresel üretim ve pazarlama zincirlerinin dünyanın her yanında kötü çalışma koşulları ve düşük ücretlere neden olduğunu ortaya çıkarmak, bu zincirlerde yer alan ve bu tür bir sömürüye dahil olan firmaları teşhir etmek ve denetime tabi tutmak amacıyla ortaya çıktı. Sonuç olarak, 1997'de Avustralya Moda Sanayii İşverenleri ve Sendika arasında "Evde Çalışan İşçiler Uygulama Yasası" karara bağlandı ve mücadeleler sonucunda eyaletlerin çoğunda evde çalışanların yasal işçilik hakları kabul edildi. Bu mücadelede sendika, evde çalışanların işçilik haklarını almaları ve sendikaya üye olabilmelerinin sendikaların yok olmaması için tek çıkar yol olduğu fikrinden hareket etti.

Bunun dışında Güney Afrika'da örgütlenmiş olan SEWU (Serbest Çalışan Kadınlar Sendikası) kendi hesabına çalışan kadınların sayısının çokluğu nedeniyle kadınlara daha çok liderlik, pazarlık becerileri ve mesleki becerileri arttırmak üzere kurslar düzenliyor ve kooperatifleşme çalışmalarını destekliyor. Evde çalışanların işçi sayılmadığı ve sendika kuramadıkları yerlerde de farklı örgütlenme modelleri geliştirilebiliyor. Örneğin Hindistan'da Ahmedabad ve çevresinde çalışmalarını yoğunlaştıran SEWA (Serbest Çalışan Kadınlar Örgütü) yıllar süren mücadeleler sonucunda kendini işçi sendikası olarak tescil ettirmeyi de başardı. SEWA'nın geliştirdiği model, Bidi İşçileri Sosyal Yardım Fonu'na dayanmaktadır ve bu kadınların da tıpkı Türkiye'deki gibi, çoğunlukla tek bir işvereni yok ve üyeler çok çeşitli işler yapmaktadırlar. Bunların arasında tuz işçileri, tütsü yapanlar, bidi (Hint sigarası) saranlar, inşaat işçileri, ağaç sakızı toplayanlar, nakış işçileri, dokumacılar, orman işçileri, sebze satanlar, sokaklardan atık kağıt toplayanlar bulunmaktadır. Bu fona işçi olarak kaydedildikten sonra kadınlar, tıbbi bakım, konut programları, emekli maaşı gibi

çeşitli sosyal haklara ulaşabilmekte, aynı zamanda da teknik vasıflarını ve istihdam olanaklarını arttırabilmek için çeşitli eğitim programlarına dahil olmaktadır. SEWA Video isimli merkezlerinde kadınlara kamera kullanmayı öğretiyorlar; sonra bu kadınların çektikleri filmleri eveksenli çalışanlara görünürlük kazandırmak amacıyla kullanıyorlar. Ayrıca, SEWA, "çıplak ayaklı doktorlar ve ebeler" adını verdiği kadınlar aracılığıyla sağlık hizmeti sunuyor. Hindistan'da her köyde bulunan sağaltıcılara ve ebelere modern tıp ile ilgili bilgiler verip, bazı temel ilaçları sağlayarak sağlık uygulamalarının daha düzenli ve koruyucu olmasına katkı sağlıyor. Bu modelin bir başka ayağı da SEWA bankasının yürüttüğü sigorta programıdır. Buna göre belirli bir katkı payıyla bu bankaya üye olanlar kaza ya da evin zarar görmesi gibi durumlarda koruma altına alınmaktadır (DISK, Birleşik Metal İşçileri Sendikası, 2003; EvEksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, 2002).

Bütün bu çabaların yanısıra, eveksenli çalışanların biraraya gelerek oluşturdukları bir örgüt de ortaya çıkmış durumda; HomeNet, yani Uluslararası EvEksenli Çalışan İşçiler Ağı çok çeşitli eveksenli çalışan örgütlerinden temsilcilerin biraraya gelmesiyle ortaya çıktı ve farklı ülkelerden eveksenli çalışanların, kurdukları örgütlerin ve destek örgütlerinin birbirine deneyim aktarması, bilgi toplanması ve birlikte hareket etme olanaklarının araştırılması konularında önemli kazanımlar elde etti. Türkiye'de de eveksenli çalışanlar kendi örgütlerini kurmaya ve görünür olmaya çalışıyorlar. Bu çabaların sonucunda Van, İstanbul, ve Muğla'dan eveksenli kadınların oluşturduğu gruplar ve EvEksenli Çalışan Kadınlar Grubu da bir destek örgütü olarak HomeNet'in üyesi durumundalar. Destek grubu tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda kadınların en önemli önceliğinin örgütlenme ve diğer işçilerin yararlandığı haklardan yararlanma talebi olduğu görülüyor ve mevcut yasalar çerçevesinde en uygun örgütlenme modeli de şu anda kooperatif olarak görülüyor. Nitekim, İstanbulAvcılar'da bir grup kadın, Türkiye'de sadece eveksenli çalışanların üye olabildiği EvEksenli Çalışanlar Küçük Sanat Kooperatifi'ni kurdu ve bunu yine kentte kurulan Kuştepe Kooperatifi izledi. Şu anda kooperatif kurmaya ve tüzel kişilik elde ederek daha uygun koşullarda iş almaya çalışan gruplar Türkiye'nin pek çok kentinde örgütlenmeye çalışıyorlar. Ancak, yeni İş Yasası'ndaki yeni tanım ve hükümlerin eveksenli çalışan kadınların işçi olarak tanınmasına da olanak tanınması, sendikalarla bağlantıların sağlanması da dahil olmak üzere örgütlenme ve mücadele biçimlerinde yeni arayışlara neden olacaktır.

VI. Sonuç: Emek ve mücadele

1960'lardan sonra, üretim, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni iş türleri, talep edilen emeğin niteliği ve sınıfsal konumları tartışmalı emek kategorilerinin önem kazanması sınıf kavramının muğlaklaşmasına, sınıfçı ve sınıflararası çelişkilerin çeşitlenmesine neden olmaktadır. Bilindiği gibi "kendi içinde sınıf", üst soyutlama düzeyinde bir kavramdır ve bunu çalışanların üretim sürecinde aldıkları konumlara bakarak objektif olarak tanımlamak mümkündür. Böyle bir kavrayış, değişik toplumlarda ya da yapılarla ortaya çıkan farklı oluşumları sınıf tanımının temel bileşenlerinin dışında tutar. Ancak pratikte sınıf tanımlaması, "kendi için sınıf", diğer bir deyişle toplumsal aktör olarak sınıfın ortaya çıkmasıyla anlam kazanır. Toplumsal aktör olarak dönüşümde belirleyici olmanın koşulu ise kısa vadeli çıkarları korumanın ötesine düşen bir birlikteliği ve birlikte hareket edebilme özelliğini gerektirmektedir. Sermayenin uluslararası hareketinin hızlanması ve küreselleşme ile birlikte rekabetin ulusal sınırların

dışına taşması, sınıf içi karşıtlıkları uluslararası düzleme taşıırken, çok uluslu sistemlerin hesaba katılmasını ve örgütlenme biçimlerinin uluslararası bir nitelik kazanmasını da zorunlu hale getirmektedir. Üretim ve emek sürecinin uluslararası ölçekte parçalanmasına yol açan böyle bir sistem, gerek gelişmiş ülkelerde gerek azgelişmiş ülkelerde sermayenin emek üzerindeki denetimini en üst noktasına çıkarmıştır. Dolayısıyla sermayenin emeğin pahalı olduğu ülkelere ucuz ülkelere doğru akışı hızlanmış, 70'lerden sonra teknolojinin gelişmiş ülkelere sağladığı olanaklar çerçevesinde bu ülkelerin parçalanmış emek piyasası bu sürecin parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla, sınıf politikalarının işgücünün sömürü normlarını uluslararası ölçekte yeniden belirleyen bağımlılık ilişkilerini göz önüne alması zorunludur. Bugün "kendi için sınıf" ancak uluslararası düzlemde anlamlı olabilir ve dönüştürme gücü olan bir toplumsal aktör niteliği kazanabilir. (Öngen, 1996).

Bugün artık sınıf bilincinin oluşacağı ve birlikte hareket etme olanaklarını kolaylaştıran tek üretim modeli olarak Fordist fabrikaları görmüyoruz; 'esnekliğe' dayanan, karlılığı ve rekabet gücünü arttırmayı hedefleyen yeni üretim ve emek organizasyonları içinde uluslararası düzlemde çok dağınık ve farklı biçimlerde bu üretimin parçaları haline gelmiş bir emek söz konusu. Ülkeler arası ticaret engellerinin azaltılması, sermaye ve mal akışının artması dünyanın farklı bölgeleri arasındaki bağımlılığı pekiştirmekte ve bu durum uluslararası rekabeti hızlandırırken farklı üretim birimlerinin de yeni koşullar karşısındaki kırılganlığını arttırmaktadır. Pek çok gelişmekte olan ülkede görüldüğü gibi, bir yandan ülke ekonomilerinin kendilerini dış olumsuz gelişmelerden koruma mekanizmaları zayıflamakta, öte yandan da artan rekabet ortamında güçlü bir yapıya sahip olmayanlar giderek daha sık karşılaşılan ekonomik durgunluk ve bunalım dönemleri yaşamaktadır. Doğal olarak, bu dönemlerin özellikle emek pazarının kıyasında yer alan savunmasız kesimlerin, dolayısıyla da kadın işgücünün iş olanakları ve çalışma koşulları üzerinde olumsuz etkileri olmaktadır. Bu dönemlerde, yaşam stratejilerinin değişime uğradığı ve ek yüklerle yoksulluk koşullarında yaşam mücadelesi verildiği gözlenmektedir. Nitekim, Türkiye'de 1990'lı yıllarda ardarda yaşanan krizler, emek piyasası içinde yer almaya başlayan kadınların, toplumdaki diğer dezavantajlı kesimlerle birlikte yeniden bu piyasanın kıyasına doğru itilmesine neden olmuştur (Eraydın ve Türkün, baskıda). Son yıllarda kadın emeğinin maruz kaldığı sömürü koşullarının giderek daha fazla gündeme gelmesi, aslında bütün emek kategorilerinin benzer bir görünmezlik ve güvencesizlik koşullarında çalışmak durumunda kalması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, kadın emeğinin yarattığı değer hem evde hem işyerinde görünmez oluşu ve karşılığının ödenmeyişi artık erkeklerin de benzer düzeylerde maruz kaldığı bir sömürü biçimidir ve emek, tüm dünyada sermaye karşısında kaybeden durumundadır.

Sadece üretim araçlarına sahiplilik açısından bir tanımlama yapıldığında sınıf çok geniş bir kategori olarak tanımlanmakta ve sınıf içi çatışmaların açıklanmasında ve birlikte hareket etme olanaklarının belirlenmesinde yetersiz kalınmaktadır. Dolayısıyla, "kendi için sınıf" dediğimizde ve üretim ilişkileri içinden bunu tanımladığımızda, bunun içine birlikte hareket etmekten yararı olan grupları dahil etmek, hem örgütlenmenin hem de mücadelenin araçlarının ortaya konmasında yararlı olmaktadır. Ortaya çıkan yeni üretim ve emek örgütlenmeleri çerçevesinde farklı ülkelerin işçileri ya da farklı çalışma biçimlerine sahip gruplar birbirlerine rakip konumda görünmektedir. Ancak böyle bir konumlanma, sermayenin kurallarının geçerli olduğu bir dünyada, günlük hayatın zorlamaları ve yoksulluk karşısında herşeye razı grupların birbiri aleyhine hareket etme durumuna

düşmeleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bunun yanısıra inançsızlık, umutsuzluk ve destek mekanizmalarının olmaması, bu yapay karşıtlığı desteklemektedir. Bu durumun olumsal/durumsal olmasından söz etmek gerekir; diğer bir deyişle, birlikte hareket etmekten avantaj sağlayacak gruplar, bugünkü üretim ve emek örgütlenmesi çerçevesinde parçalanmışlar ve birbirlerinin ayağına basar duruma gelmişlerdir. Buradaki çelişki uzlaşmaz yani özsel bir çelişki değildir ve belirli araçlarla çözülebilir bir çelişki olarak karşımızda durmaktadır. O zaman, bu parçalanma karşısında nasıl bir tavır almak gerektiğini düşünmek ve bugünkü koşullarda “kendi için sınıf”, toplumsal bir aktör olarak sınıf olmanın yollarının yeniden denenmesi gerekmektedir. Bugünün dünyasının gerçekliği ile başetmek, bu gerçekliğin farkındalığı ile hareket etmeyi zorunlu hale getirmektedir.

Bugün sınıf içi farklılaşmalara baktığımızda üretim ilişkilerinin karmaşıklaşmasının yanısıra, toplumsal, kültürel ve ideolojik belirleyicilerin sınıf yapılarını muğlaklaştırdığını, hatta kimi zaman insanları birarada tutan başka kimliklerin yanında önemsizleştirdiğini görmekteyiz. Dolayısıyla, sadece çalışanların üretim örgütlenmesindeki yeri bir grubu “kendi için sınıf” haline getirmeye yetmiyor. Diğer bir deyişle, tarih sadece bölüşümden daha fazla pay almak üzerinden bir bilinçlilikle yazılmıyor; insanlar hayatın bir alanında ortaya çıkan zihinsel biraradalıklarla, örneğin savaşa, ırkçılığa, her tür ayrımcılığa, güç ve iktidara karşı olmak gibi alanlarda ortak tavır alabiliyorlar ve birlikte hareket edebiliyorlar. Bu mücadelelerin içinde farklı kimliklerle kendilerini tanımlıyorlar. Kimi zaman bu kimliklerin bir tanesi daha öne çıkabiliyor ve onun mücadelesi öncelikli olabiliyor ama bu mücadelenin çözülmesi diğer başka alanlardaki mücadelelerin çözülmesi anlamına gelmiyor. Farklı alanlarda mücadele birbirini destekler ya da köstekler biçimde ortaya çıkabiliyor ve mücadele benzer kulvarlarda veya tamamen farklı platformlarda sürdürülebiliyor. Bunun yanısıra, örgütler içindeki insan ilişkilerinin o örgütün geleceği ve mücadele biçimi arasında önemli bir bağlantı olduğunu görüyoruz. Örgüt içinde iktidarın oluşmasının önüne geçen düşünce yapısının ortaya çıkmış olması gerekir. Birlikte hareket etme, kararlara katılım, çalışan olarak emeğe saygı, diğerkamlık, birbirine dürüstlük, şeffaflık, birlikte çalışma bilinci, sorumluluk alma ve sözünü tutma gibi zihniyetsel dönüşüm olmadığı sürece, dünya güllük gülistanlık olmayacak. Dolayısıyla mücadelenin, hem örgütlerin dönüşümde belirleyici olacak kadar güçlenmesi ve katılımın artması hem de bu örgütlerin iç yapılarının ve kullandığı araçların niteliğinin sorgulanması alanlarında sürmesi gerekmektedir. Mücadele zordur, dolayısıyla insanların güç kazanabilmeleri için güvenebilecekleri destekleri olmalı ki bu paha hafiflesin ve birlikte hareket etmenin sağlayacağı olumluluklara inanç sürebilsin. Dolayısıyla, insanlara çok ağır bedeller ödetmeyen ve cesaretili kılabilecek destek mekanizmalarının neler olabileceğine kafa yormak gerekir. İnsana dair bilgi çok önemli; kahramanlık yerine güçlülükleriyle, zayıflıklarıyla, dayanabilmenin sınırlarıyla insanı koyabilirsek ve bu insan kavrayışı üzerinden politikalar üretebilirsek destek mekanizmalarının ve uzun vadeli bir perspektifle birlikte hareket etmenin önemini de kavramış oluruz. Dünyanın her yerinde ve çok çeşitli biçimlerde emek sürecinin parçası haline gelmiş çalışanların birlikte hareket etmesinin ve taleplerde bulunmasının yaratacağı enerjije güvenerek...

Referanslar

BekataMardin, N. ve diğeri, 2000, *Sağlık Sektöründe Kadın*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Beneria, L. ve Roldan, M., 1987, *The Crossroads of Class and Gender: Industrial Homework, Subcontracting and Household Dynamics in Mexico City*, Chicago, IL: University of Chicago Press.

Benton, L., 1990, *Invisible Factories: the Informal Economy and Industrial Development in Spain*, Albany, NY: State University of New York Press.

Bolles, A. L., 1985, Economic crisis and femaleheaded households in urban Jamaica, J. Nash ve H. Safa (der) *Women and Change in Latin America* içinde, New York, Bergin & Garvey.

Bora, A., 2002, Olmayanin nesini idare edeceksin? Yoksulluk, kadınlar ve hane. In N. Erdogan (der), *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de kent yoksulluğunun toplumsal görüntüleri*, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, 6589.

Boserup, E., 1970, *Women's Role in Economic Development*, London: Allen and Unwin.

Castells, M. ve Portes, A., 1989, World underneath: The origins, dynamics and effects of the informal economy, A. Portes, M. Castells ve L. Benton (der.) *The Informal Economy Studies in Advanced and Less Developed Countries* içinde, 1137, Baltimore, John Hopkins University Press.

Cheng, LuLin ve Gereffi, G., 1994, The informal economy in East Asian Development, *International Journal of Urban and Regional Research*, 18, 194 219.

Dedeoğlu, S., 2000, Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye'de aile eve kadın emeği, *Toplum ve Bilim*, Güz, 139170.

DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 1999

DİE, Türkiye İstatistikleri, 2001

DISK, Birleşik Metal İşçileri Sendikası, 2003, *EvEksenli Çalışanlar ve Örgütlenmeleri*, İstanbul: Birleşik Metal-İş Yayınları.

DrakakisSmith, D., 1996, Third World cities: Sustainable urban development, population, labour and poverty, *Urban Studies*, 33:45, 67399.

Eraydın, A. ve Erendil, A. 1999a, Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emeği, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.

Eraydın, A. ve Erendil, A. 1999b, The Role of Female Labour in Industrial Restructuring: New Production Processes and Labour Market Relations in the Istanbul Clothing Industry, *Gender, Place and Culture*, 6:3, 259272.

Eraydın, A. ve ErendilTürkün, A., 2002, Konfeksiyon sanayiinde yeniden yapılanma süreci, değişen koşullar ve kadın emeği: ne kazandılar, ne kaybettiler? *İktisat Dergisi*, 430, 1828.

Eraydın, A. ve Türkün, A. (baskıda), Cinsiyet ayrımcılığının sürdüğü bir toplumda kadın olmak, *Cumhuriyet Döneminde Kadın ve Mimarlık*, Ankara: Mimarlar Odası Yayınları.

HomeNet Uluslararası ev eksenli Çalışan İşçiler Ağı ve EvEksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, 2001, *HomeNet Rehberi: ILO Sözleşmesi*.

EvEksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, *Türkiye HomeNet'e Doğru, 2001, 2002 20032004 Çalışmaları*.

Gilbert, A.,1994, Third World cities, poverty, employment, genderroles and environment during a time for restructuring, *Urban Studies*, 31:45, 60533.

Hattatoğlu, D., 2001, Ev Eksenli Çalışma ve Stratejileri: Kadın Özgürleşmesi Açısından bir Tartışma, A. İlyasoğlu and N. Akgökçe (der) *Yerli bir Feminizme Dogru* içinde, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Hattatoglu, D., 2002, Ev Eksenli Çalışmada Çocuk Emeği ve Kadın Emeği İlişkileri, *İktisat Dergisi*, 430, 5457.

Hattatoğlu, D., Işık, N. ve Türkün, A., 2002, Bie ev eksenli çalışma metodolojisi: atölye çalışmaları örneğinde bilgi, örgütlenme ve güçlenme, *İktisat Dergisi*, 430, 4853.

- Jenson, J., 1994, The talents of women, the skills of men: flexible specialization and women, S. Wood (der) *The Transformation of Work* içinde, London: Unwin Hyman, 141149.
- Kaçan, G., 2004, Yeni İş Kanunu EvEksenli Çalışanları Kapsıyor mu?, *Türkiye HomeNet'e Doğru 20032004 Çalışmaları* içinde, EvEksenli çalışan Kadınlar Çalışma Grubu.
- Kandiyoti, D., 1988, Bargaining with patriarchy, *Gender and Society*, 2:3, 274290.
- Kümbetoğlu, B., 1996, Gizli İşçiler: Kadınlar ve Bir Alan Araştırması, S.Çakır ve N. Akgökçe (der.) *Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde, 230238, Ankara, Sel Yayıncılık.
- Lawson, V.A., 1992, Industrial subcontracting and employment in Latin America: a framework for contextual analysis, *Progress in Human Geography*, 16, 123.
- Massey, D., 1983, Industrial Restructuring as Class Restructuring: Production Decentralization and Local Uniqueness, *Regional Studies*, 17:2, 7389.
- Mies, M., 1986, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*, London: Zed Books.
- Nash, J. ve Safa, H. (der.), 1976, *Sex and Class in Latin America*, South Hadley: Bergin Publishers.
- Öngen, T., 1996, *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi*, İstanbul: Alan Yayıncılık
- Peck, J., 1992, Invisible threads: homeworking labour market relations and industrial restructuring in the Australian clothing trade, *Environment and Planning D*, 10, 671 89.
- Pessar, P.R., 1994, Sweatshop workers and domestic ideologies: Dominican women in New York's apparel industry, *International Journal of Urban and Regional Research*, 18, 127142.
- Philips, A., 1983, *Hidden Hands: Women and Economic Policies*, London: Pluto.
- Phizacklea, A. ve Wolkowitz, C., 1995, *Homeworking Women*, London: Sage.
- Pincheson, E., 1995, Textiles and clothing in Turkey: Part 2, *Textile Outlook International*, 1, 124142.
- Robert, A., 1983, The Effects of the International Division of Labour on Female Workers in the Textile and Clothing Industries, *Development and Change*, 14:1, 3947.
- Sloane, P. J., 1980, *Women and Low Pay*, London: Macmillan.
- Standing, C., 1989, Global Feminization Through Flexible Labour, *World Development*, 7, 10771095.
- Stratigaki, M. ve Vaiou, D., 1994, Women's work and informal activities in Southern Europe, *Environment and Planning A*, 26, 12211234.
- TürkünErendil, A., 2002, Türkiye'de ev eksenli çalışma üzerine yapılmış araştırmalar ve çalışmalar, *İktisat Dergisi*, 430, 3647.
- White, J.B., 1994, *Money Makes Us Relatives: Women's Labor in Urban Turkey*, Austin: University of Texas Press.

Sorular

Recep Kapar: Bu meslek edindirme programları, ya da benim çalıştırma diye tabir ettiğim programlar, cezaevlerinde mahkum emeği, çocuk emeği, çocuk çalışması dediğim uygulamaların önü veya sonuna eklenmeli. Uygulama, kendi alanları üzerine geliştirebilir. Bu belirli biçimleriyle bir mahkum emeğine benzemiyor, zorla çalıştırmaya da benzemiyor. Ama gelir güvencesizliğinde bireyin sosyal yardıma muhtaç olmuş bir bireyin, çok düşük bir gelir karşılığında belli işleri, belli aktiviteleri yapmaya zorluyor ve bu kişiler toplumun en altında yer alan insanlar. Ve insanlar bu düşük bedelli gelir elde edebilmek için bu zorlayıcı teşhir edici ve cezalandırıcı çalışma meslek eğitimi programlarına gitmek zorunda kalabiliyorlar. Bu programların temel tekniği, insanlara yardım etmek değil, bu insanların toplumda tırnak içinde asalak oldukları, yattıkları yerden para bekledikleri, aktif olmadıkları, işgücü piyasasına girip iş aramaktan kaçındıkları, imtina ettiklerini düşündükleri için, bu insanları işgücü piyasasına katmaya zorluyor. Şimdi bu insanlar, nasıl insanlar zorlama konusunda, evde çocuğuna bakan hane reisi olmayan dul bir kadın, hiçbir geliri yok, bu kadına diyor ki, sana sosyal yardım veririz, sen buna muhtaçsın, fakat evde oturmak olmaz, seni meslek edindirme programlarına gideceksin, iş başında eğitime gideceksin ve bunu en az ücretle üretim, temiz üretim, üçte bir oranında bir paraya yaptırıyor. Zorla çalıştırma, zorlayıcılık budur. Tabi şunu da söyleyeyim, okuduğumuz, konuştuğumuz, yazdığımız kadarıyla, kapitalist gelişmenin çalışanların hür iradesine dayalı bir sözleşme ilişkisi, bir ücretli iş ilişkisi olduğu vurgulanıyor. Kitaplarda hep bu şekilde anlatılmıştır. Ücretli işçiliğin hizmet hakkına dayalı işçiliğin yaygınlaştığını ve kapitalizmle birlikte bu hizmet akdine dayalı ücret işçiliğinin yayılacağını ve diğer çalışma biçimlerinin ortadan kalkacağını düşünüyoruz. Burada Eylül hanımın söylediği gibi bugün dünyada zorla ve zorlayıcı çalıştırma konusunda çok ciddi sorunlar var. Çok iyimser tahminlerle 27 milyon kölenin bulunduğu söyleniyor ve orada birliğin içinde Avrupa Komisyonu'nun da desteklediği, yani Avrupa'da 30 bin 100 bin arasında kölenin bulunduğu ve bu köleliğin ortadan kaldırılmasıyla ilgili projeler üretiliyor. Dünyada işte, yarıcılık, ortaklık ya da borç karşılığı çalıştırma, müthiş bir şekilde ortadan kalkmıyor, kökleşiyor. Bu anlamda aslında bizim kapitalist gelişme sürecinde ücretli işçiliğin, ücretli çalışmaya verdiğimiz önemin yanında diğer farklı, ortadan kalkmasını beklediğimiz çalışma ilişkilerinin halen varlığını koruduğunu da gördük. Çalıştırmada uygulama buna benzer bir uygulama değil, bütünüyle bir mahkum örneği değil. İnsanların kaçınabileceği kendilerini koruyabilecekleri alanlar var. Ama sosyal alanda bu insanları işe yaramaz, tembel olarak niteleyip teşhir etme yönü var, insanların muhtaçlığından ve yoksulluğundan, yardıma ihtiyaç duymalarından yararlanma gibi bir hususları var, benden bu kadar.

Soru: Bu gerek mahkum emeği, gerekse çocuk emeği kullanılışı, gerek sizin işaret ettiğiniz sosyal yardım... Sorunu, belki yeni iş gücü tanımı çerçevesinde de tanımlamakta fayda var. Yeni işgücünü pratik yerine aktif bir biçimde normal standart emeğe karşı kullanılmasının bir biçimi olarak da tanımlayamazsınız.

Recep Kapar: Demin zaten öyle tanımladık, nasıl oluyor hatta şunu söyleyeyim biraz daha açayım. Kamuda önümüzde eğer bu yasa tasarısı -hükümet açıklamıyor sosyal yardımlarla ilgili olan kısım ve bu kısım sürekli pas geçiliyor. Kamu sektöründeki vasıfsız işgücünün yerine getirdiği orman, ağaçlandırma, erozyonla mücadele, çevre temizliği, kent temizliği, çaycılık, odacılık, müstahkemlik gibi bazı vasıfsız işler bu sosyal yardımlar karşılığında bu meslek edindirme programı altında insanların bir işi olabilir. Amerika'da, Kanada'da, Avustralya'da, İngiltere'de v.b. ülkelerde böyle bir eğilim var, güçlü bir şekilde bunu yapıyorlar. Bu tür eğilimleri sosyal yardımların gittikçe çalıştırma uygulamalara dönüştüğü ve normal düzenli iş üzerinde çalışanlar üzerinde bir baskı olarak kullanıldığına yönelik ciddi eleştiriler var. Sendikal tepkiler var ve direkt çalıştırma uygulamada çalışan insanların tepkileri var. Bundan sonraki gelecek on-on beş yılda çok fazla tartışacağımız bir şey. Bu İngilizcede kullandığımız üçüncü yolun da bir parçası olan, Amerika'da uygulanan Anglosakson ülkelerinde uygulanan bu tür sosyal yardım programları Türkiye'de de eğer hükümet bu yasayı çıkarırsa uygulanacağına ben inanıyorum ve onun için bir sunuş yaptım, teşekkür ederim.

Konuşmacı: Mecliste bekleyen ceza infaz yasası zorla çalışmayı düzenliyor. Cezaevinde zorla çalışma, bu önemli bir tehlike olarak görülmüş, bu konuda düşünce soruluyor. Aslında uluslar arası düzlemde bakıldığında pek çok emek maliyetini ya da üretim maliyetini düşürme yöntemleri, çok yaratıcı şekillerde bulunuyor. Çin'de bunun örneği uygulandı, uzun zaman uygulandı bilinir. Hatta Çin'de hapiste çalışanların sayısı İspanya'daki tüm çalışan nüfusu kapsayabiliyor diyelim, yani böyle bir büyük miktarda insan hiç ücret almaksızın çalışıyor. Yani büyük bir ihtimalle ala ala bu örneği almışızdır biz de ceza yaşamızda. Çünkü, amaç üretim maliyetini emek yoluyla ucuzlatmaksa bu tür şeyler buluyorsunuz. Hatta ben daha önce SAV'da da bir konuşma yapmışım orada bir arkadaş bu örneği vermişti. Şimdi mesela halı kilim en önemli ev eksenli üretim biçimidir. Çoğunlukla evde tezgahlarda yapılır, bazen işte bunun kooperatifleri falan vardır ama şimdi mesela bu ciddi bir fiyat düşürme politikası var. Bu konuda, halı üretiminde, bu da örneğin Çin'de çok düşük fiyata halı üretilebilme söz konusu. Örneğin artık piyasada satılan Hereke halıları filan hepsinin Çin'de dokunduğu söyleniyor ve şöyle bir sistem anlatıldı, yani hani bunun nasıl enteresan sistemler bulunabiliyor emek maliyetini ucuzlatmak için, üretkenliği artırabilmek için, bir şey düşünün kocaman hangar gibi bir yer. Tezgahlar arka arkaya dizilmiş, halı üretimi nasıl bir şeydir, birebir kişinin makineyle tezgahla kurduğu ilişkidir, tepede bir örnek vardır, o örneğe uygun olarak iplik, düğüm atarsınız ve hatta dolayısıyla da birebir dokuyan kişinin de bir özelliği o halıya geçer, yani öyle bir özelliği vardır halının kilimin, hatta bazen imza bile atarlar insanlar, ayrı imzaları vardır. Şöyle bir sistem uygulanıyormuş, dizi dizi tezgahlar diziliyor, hoparlörde bir ses 'şimdi sarı, şimdi kırmızı, şimdi beyaz.'

Besime Şen: Çok teşekkür ediyorum, şimdi bir soru yok, vaktimiz de yok. (11dk)